

สมมติว่ามี “ล้านนา”:

พื้นที่ อำนาจ-ความรู้ และมรดกของอาณานิคมสยาม

ทินกฤต สิริรัตน์*

ภาควิชาเอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยคอร์เนล ประเทศสหรัฐอเมริกา

The Imagination and Realization of “Lanna”:

Space, Power-Knowledge, and Siam’s Colonial Legacy

Tinakrit Sireerat*

Department of Asian Studies, Cornell University, USA

Article Info

Academic Article

Article History:

Received 1 July 2021

Revised 18 September 2021

Accepted 21 September 2021

คำสำคัญ

ล้านนา

ล้านนาไทย

พื้นที่

อำนาจ-ความรู้

ประวัติศาสตร์นิพนธ์หลัง

อาณานิคม

Keywords:

Lanna

Lanna-thai

space

power-knowledge

postcolonial

historiography

* Corresponding author

E-mail address:

ts677@cornell.edu

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ-ความรู้ การสร้างพื้นที่ และอิทธิพลของระบอบอาณานิคมของสยามที่มีผลต่อการก่อตัวของพื้นที่ สมมุติที่เรียกกันว่า “ล้านนา” กระบวนการดังกล่าวแบ่งออกเป็น 4 ระยะ ได้แก่ ระยะการสร้างพื้นที่สมมุติ (พ.ศ. 2416 - 2442) ระยะการเชื่อมโยงพื้นที่สมมุติเข้ากับชื่อ “ล้านนาไทย” (พ.ศ. 2440 - 2490) ระยะการผลิตซ้ำชุดความรู้ต่าง ๆ ภายใต้กรอบของ “ล้านนาไทยคดี” (พ.ศ. 2490 - 2530) และระยะการโต้กลับมรดกอาณานิคมสยาม (พ.ศ. 2530 - ปัจจุบัน) ผู้เขียนต้องการเสนอว่าอำนาจ-ความรู้มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนการรับรู้จาก “ล้านนาโดยสมมุติ” ให้กลายเป็น “ล้านนา” (ที่เชื่อกันว่า) มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ และชี้ให้เห็นว่าคำว่า “ล้านนา” เป็นเพียงตัวเลือกหนึ่งในการกำหนดพื้นที่และนำเสนอประวัติศาสตร์ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ

Abstract

This article investigates the relationship between power-knowledge, the production of space, and the legacy of Siam's colonialism, which has shaped the spatial imagination of "Lanna." The process can be divided into 4 periods: the spatial imagination (1873 - 1899 A.D.), the designation of this spatial imagination as "Lanna-thai" (1897 - 1947 A.D.), the reproduction of this spatial imagination within the academic field of "Lanna-thai khadi" (1947 - 1987 A.D.), and the postcolonial reflection of Siam-Lanna relationship (1987 A.D.-present). I argue that power-knowledge has played an indispensable role in transforming Lanna from a spatial imagination into a historical reality. I further suggest that "Lanna" should be treated as just one of the many options to represent the northern states in historiography.

1. บทนำ: นิยามเชิงพื้นที่ของ “ล้านนา” ในปัจจุบัน

ล้านนา (หรือที่รู้จักในชื่ออื่น ๆ อาทิ ลานนา หรือ ลานนาไทย) หมายถึง บริเวณอันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรล้านนาในอดีต ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ 9 จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย และบางช่วงเวลาอาจขยายไปถึงถึงบางส่วนของพม่า ลาว และจีนในปัจจุบัน อาณาจักรดังกล่าวได้รับการก่อตั้งโดยพญามังราย ใน พ.ศ. 1839 และมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ต่อมาอาณาจักรล้านนาตกเป็นประเทศราชของพม่าเป็นเวลากว่าสองร้อยปีตั้งแต่ พ.ศ. 2101 ก่อนจะได้รับการฟื้นฟูโดยเจ้ากาวิละและกลายเป็นประเทศราชของสยาม ใน พ.ศ. 2317 จนกระทั่งเมื่อมีการสถาปนาระบอบมณฑลเทศาภิบาลและยกเลิกระบอบการปกครองประเทศราช ใน พ.ศ. 2442 ส่งผลให้ล้านนาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม นิยามนี้มีลักษณะสำคัญสองประการ ได้แก่ การมองล้านนาเป็น **หนึ่ง** อาณาจักร และการเน้นย้ำสถานะของเชียงใหม่ในฐานะ **เมืองหลวง** ซึ่งนับเป็นชุดความรู้กระแสหลักเกี่ยวกับล้านนา

ตรงข้ามกับความเข้าใจโดยทั่วไป บริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นพื้นที่ของอาณาจักรล้านนา นับตั้งแต่พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่จนกระทั่งต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ไม่เคยเป็นผืนแผ่นดินเดียวกันได้การปกครองของศูนย์กลางอำนาจเดียว แต่ประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ ที่ค่อนข้างมีอิสระในการปกครองตนเองในลักษณะนครรัฐ บางเมืองอาจรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ หรือมีความสัมพันธ์กันในลักษณะประเทศราชหรือรัฐบรรณาการ ในขณะเดียวกัน แม้กระทั่งหลังจากที่เมืองเชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองของราชวงศ์มังราย อำนาจของผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ก็มีอย่างจำกัด และเป็นอำนาจในลักษณะของการแผ่อิทธิพลให้ผู้ปกครองเมืองอื่น ๆ เลือกปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามแทนที่จะเป็นการเข้าควบคุมปกครองโดยตรง เมืองเชียงใหม่จึงมิได้มีบทบาทเป็นเมืองหลวง (Capital City) ในความหมายของศูนย์กลางอำนาจหนึ่งเดียวของรัฐรวมศูนย์สมัยใหม่

นอกจากนี้ แม้ว่าคำว่า **ล้านนา** จะเป็นคำเก่าที่ปรากฏการใช้ตั้งแต่ราชสมัยของพระเจ้ากือนา (พ.ศ. 1898 - 1928) แต่ก็มิใช่คำเรียกชื่อรัฐอย่างเป็นทางการและมิได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายจนกระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ 25 สรัสวดี อ๋องสกุลได้อธิบายไว้ว่า คำว่าอาณาจักรล้านนาเป็นคำเรียกของนักประวัติศาสตร์ยุคหลัง และไม่ปรากฏการใช้คำเรียกรัฐนี้ในสมัยของพญามังราย ในขณะที่วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้ศึกษาเอกสารในภาษาจีนและพบว่ามีการใช้คำว่า **ท้าวห่านนา** ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 - 2030) เพื่อเรียกผู้ปกครองอาณาจักรของราชวงศ์มังราย สรัสวดีได้อธิบายเพิ่มเติมว่าคำว่าท้าวห่านนาเริ่มถูกใช้มากขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการเลิกใช้คำว่า **ปาไปสิฟู** ซึ่งเป็นคำเรียกเดิมของอาณาจักรของราชวงศ์มังรายใน

เอกสารจีน จึงเป็นไปได้ว่าคำว่า **หล่าหน่า** คือคำเดียวกับคำว่า **ล้านนา** และมีการใช้คำดังกล่าวเพื่อเรียกกษัตริย์หรือดินแดนมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 20 แล้ว¹ แต่หลังจากอาณาจักรของราชวงศ์มังรายล่มสลายและตกเป็นประเทศราชของพม่ากว่า 200 ปี ก็ไม่ปรากฏการใช้ชื่อเรียกดังกล่าวอีกยกเว้นแต่ในงานวรรณกรรม แม้กระทั่งหลังจากเจ้ากาวิละกลับมาฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2339 ก็ไม่ปรากฏการใช้คำว่า **ล้านนา** เป็นชื่อเรียกรัฐได้ปกครองของตนอย่างเป็นทางการ ในเอกสารราชการต่างๆ จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ถูกเก็บรักษาไว้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติก็แทบไม่ปรากฏคำว่า **ล้านนา ลานนา** หรือ **ลานนาไทย** เนื่องจากในสมัยนั้นชนชั้นในนากรุงฯ มักเรียกดินแดนทางเหนือเป็นเมือง ๆ ไป เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองแพร่ เมืองน่าน เป็นต้น หรือหากเป็นการกล่าวอย่างเหมารวมก็มักใช้คำว่า **ลาว** ในการเรียกทั้งดินแดนและผู้คนจากดินแดนนั้น²

ในช่วงพุทธศตวรรษ 2520 เกิดข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการและปัญญาชนท้องถิ่นเกี่ยวกับชื่อ **ลานนา** หรือ **ล้านนา** ซึ่งช่วยจุดประกายกระแสความสนใจเกี่ยวกับความหมายและที่มาของคำดังกล่าว³ อย่างไรก็ตาม ข้ออภิปรายหลักในขณะนั้นมุ่งหาแต่เพียงข้อสรุปเกี่ยวกับวิธีการเขียนและสะกดที่ถูกต้องแต่กลับละเลยการตั้งคำถามสำคัญอื่น ๆ เช่น เหตุใดชื่อเรียกซึ่งเพิ่งจะมีการใช้อย่างแพร่หลายมาไม่กี่ทศวรรษอย่าง **ลานนา** หรือ **ล้านนา**

¹ สรวดี อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ 12 (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์, 2561), 25-26.

² ชนชั้นนาสยามในอดีตมิได้ใช้คำว่า **ลาว** เพื่อหมายถึงสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังใช้เรียกดินแดนและผู้คนของประเทศราชที่อยู่ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับรายละเอียดเพิ่มเติม โปรดดู ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ลาว” ในทัศนะของผู้ปกครองไทย, *จดหมายเหตุ สังคมศาสตร์* 11, ฉ. 1 (2531): 104-21; เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, “ทัศนคติชนชั้นนาสยามต่อชาว ‘ลาว’ ล้านนา-ล้านช้าง มองเป็นพวกเกียจคร้าน-หัวอ่อน-ล่าหลัง?”, *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับมกราคม*, 2556.

³ ราวพุทธศตวรรษ 2520 เกิดข้อถกเถียงในหมู่นักวิชาการเกี่ยวกับวิธีการเขียนชื่อของดินแดนนี้ โดยแบ่งออกเป็นฝ่ายที่สนับสนุนให้เขียนว่า **ลานนา** ซึ่งเป็นที่เป็นวิธีการสะกดที่แพร่หลายมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 25 และฝ่ายที่สนับสนุนให้เขียนว่า **ล้านนา** ซึ่งอ้างอิงวิธีการสะกดจากศิลาจารึกวัดนางจันดี อำเภอเขียงของ จ.เขียงราย ซึ่งถือเป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ที่สุดที่ปรากฏคำเรียกดังกล่าว แม้ว่า การถกเถียงดังกล่าวได้ยุติลงหลังคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยได้ออกแถลงการณ์อย่างเป็นทางการให้ใช้คำว่าล้านนา แต่นักวิชาการบางส่วนก็ยังยืนยันที่จะใช้คำว่าลานนาต่อไป สมโชติ อ่องสกุล, “ความเป็นมาของคำว่า ‘ล้านนา-ลานนา’ ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี* 20, ฉ. 2 (2530): 1-19; บุหลง ศรีกนก, “การพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับชื่อทางประวัติศาสตร์ ‘ลานนาไทย - ล้านนาไทย,’” *วารสารศิลปากร* 32, ฉ. 2 (2531): 49-52.

จึงกลายเป็นชื่อสามัญของ **กลุ่มนครรัฐทางเหนือ**⁴ ที่ประกอบด้วยชุมชนทางการเมืองอันหลากหลาย? และทำไมประวัติศาสตร์ของเมืองและราชวงศ์ของเชียงใหม่จึงถูกยกสถานะให้เป็นภาพแทนของอาณาจักรล้านนา ในขณะที่เรื่องราวของศูนย์กลางอำนาจอื่น ๆ เช่น เมืองแพร่และเมืองน่านถูกลดความสำคัญหรือลบลิ้มไป?

คำถามเหล่านี้แสดงให้เห็นความจำเป็นในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ความรู้ และอำนาจ ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรู้พื้นที่ (spatial perception) รูปแบบใหม่ที่ค่อย ๆ แทนที่อัตลักษณ์และความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ที่มีอยู่เดิม อองรี เลอเฟบวร์ (Henri Lefebvre) ได้เสนอไว้แล้วว่า พื้นที่มิได้เป็นเพียงฉากหลังของกิจกรรมต่างๆ ในสังคม แต่เป็นผลผลิตของสังคมด้วย กล่าวคือ การกระทำ รวมถึงค่านิยมและการสร้างความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันล้วนมีส่วนในการกำหนดรับรู้และสร้างสรรค์พื้นที่ขึ้น พื้นที่จึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เป็นสิ่งที่เปลี่ยนรูปและความหมายได้ตลอดเวลาควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงในสังคม⁵ ในขณะเดียวกัน พื้นที่ก็อาจนับได้ว่าเป็น ความรู้ ที่ถูกสร้างขึ้นและกลับมาอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตประจำวันหรือแม้กระทั่งกำหนดควบคุมการกระทำของผู้คนในสังคม ในลักษณะเดียวกับ “อำนาจ-ความรู้” (power-knowledge) ที่มีเซล ฟูโกต์ (Michel Foucault) อธิบายไว้⁶

การปฏิบัติการของอำนาจ-ความรู้ มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาการปกครองในอาณานิคมต่างๆ หนึ่งในงานเขียนสำคัญที่อภิปรายถึงประเด็นนี้ ได้แก่ หนังสือ *Colonialism and Its Forms of Knowledge* ของเบอร์นาร์ด โคห์น (Bernard Cohn) ซึ่งแสดงให้เห็นความพยายามของจักรวรรดิอังกฤษในการศึกษาความเป็นอื่นของอินเดีย แล้วจึงนำมา “แปล” (translate) ให้กลายเป็นสิ่งคนอังกฤษคุ้นเคยและเข้าใจได้ จนสามารถนำกลับไปปรับใช้ปกครองอินเดียในฐานะอาณานิคมของอังกฤษ โดยโคห์นเรียกกระบวนการนี้ว่า “การยึดครองทางความรู้” (Conquest of Knowledge)⁷ สำหรับกรณีของสยาม ธงชัย วินิจจะกูลได้เสนอ

⁴ บทความนี้ใช้คำว่า **กลุ่มนครรัฐทางเหนือ** เพื่อเน้นว่าบริเวณดังกล่าวมิได้เป็นพื้นที่ของรัฐหรืออาณาจักรเพียงหนึ่งเดียว แต่ประกอบด้วยรัฐต่างๆ ที่อาจไม่รวมตัวเป็นอาณาจักรเดียวกัน อย่างไรก็ตามในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มรัฐทางเหนือนี้ มิได้เป็นหมายถึง **หัวเมืองเหนือ** อันเป็นคำเรียกกลุ่มเมืองพิษณุโลก สุโขทัย และบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้ เนื่องจากก่อนการผนวกล้านนาใน พ.ศ. 2442 บริเวณกลุ่มเมืองพิษณุโลก-สุโขทัยถือเป็นจุดเหนือสุดของการปกครองโดยตรงของสยาม ในขณะที่เมืองประเทศราช เช่น ล้านนาและล้านช้าง ถือเป็นพื้นที่ภายนอกและไม่นับเป็นส่วนหนึ่ง (หรือภาคเหนือ) ของสยามในขณะนั้น

⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, UK: Blackwell, 1991), 11.

⁶ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (New York: Vintage eBooks, 2012), 27-28.

⁷ Bernard S. Cohn, *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996), 16.

แนวคิด “ภูมิภายา” (geo-body) เพื่อใช้อธิบายกระบวนการที่รัฐสยามใช้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ของชาติตะวันตกมาใช้อ้างสิทธิ์เพื่อเข้ายึดครองอดีตดินแดนประเทศราชต่าง ๆ รวมถึงกลุ่มนครรัฐทางเหนือด้วย⁸ อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ธงชัยแสดงให้เห็นการสร้างภูมิภายา รอบนอกหรือระหว่างรัฐชาติ การก่อตัวของล้านนาเป็นสิ่งยืนยันว่าการก่อตัวของภูมิภายายังเกิดขึ้นภายใน อาณาเขตของรัฐชาติอีกด้วย

บทความนี้มุ่งศึกษาปฏิบัติการของความรู้และกระบวนการก่อตัวของพื้นที่สมมุติซึ่งต่อมาได้กลายเป็นกรอบความคิดที่เรียกกันว่า “ล้านนา” ในปัจจุบัน โดยแบ่งการอภิปรายออกเป็นสี่หัวข้อ หัวข้อที่หนึ่งและสองเป็นการบรรยายบริบททางประวัติศาสตร์อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 หัวข้อที่สามเป็นการอธิบายการก่อตัวของพื้นที่สมมุติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 จนถึงปัจจุบัน กระบวนการดังกล่าวสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระยะ ได้แก่ ระยะการสร้างพื้นที่สมมุติ (พ.ศ. 2416 - 2442) ระยะการเชื่อมโยงพื้นที่สมมุติเข้ากับชื่อล้านนาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอิทธิพลของพงศาวดารโยนกของพระยาประกาศกิจกรจักร (แฉ่ม บุนนาค) (พ.ศ. 2440 - 2490) ระยะการผลิตซ้ำชุดความรู้ต่าง ๆ ภายใต้กรอบของล้านนาไทยคดี โดยปัญญาชนและชนชั้นนำท้องถิ่น (พ.ศ. 2490 - 2530) และระยะการโต้กลับมรดกอาณานิคมสยาม (พ.ศ. 2530 - ปัจจุบัน) หัวข้อสุดท้ายเป็นการอภิปรายข้อดีและข้อเสียของการใช้คำว่าล้านนาในการศึกษาประวัติศาสตร์หลังอาณานิคม บทความนี้ต้องการเสนอว่าการสร้างความรู้มีบทบาทอย่างยิ่งในการเปลี่ยนการรับรู้จาก ล้านนาโดยสมมุติ ให้กลายเป็น ล้านนา (ที่เชื่อกันว่า) มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์

2. ลักษณะความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือก่อน พ.ศ. 2416

ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น พื้นที่ซึ่งคนทั่วไปมักเข้าใจว่าเป็นอาณาจักรล้านนา แท้จริงแล้วมีลักษณะเป็นกลุ่มรัฐที่มีได้รวมตัวกันเป็นผืนแผ่นดินเดียวภายใต้การนำของศูนย์กลางอำนาจสูงสุดเพียงแห่งเดียว การที่กลุ่มนครรัฐทางเหนือเข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา มิใช่การสถาปนาความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับล้านนาที่เป็นรัฐเดี่ยว แต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับราชวงศ์ต่าง ๆ ของเจ้าประเทศราชอย่างน้อยสามคู่ ได้แก่ ราชวงศ์ทิพย์จักร (เจ้าเจ็ดตน) ซึ่งปกครองกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูน ราชวงศ์เทพวงศ์ ผู้ปกครองเมืองแพร่ และราชวงศ์หลวงตีนมหาวงศ์ ผู้ปกครองเมืองน่าน

⁸ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994), 16-17.

ประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับอาณาจักรล้านนามักเน้นบทบาทของเจ้ากาวิละและราชวงศ์ทิพย์จักร เสมือนว่ามีกลุ่มผู้นำเพียงกลุ่มเดียวเหนืออาณาเขตที่เรียกกันว่าภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน แต่ในความเป็นจริงแล้วราชวงศ์ทิพย์จักรมีอำนาจอย่างจำกัดอยู่ในอาณาเขตของกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูนเท่านั้น⁹ ในขณะที่เมืองน่านและเมืองแพร่ต่างยังมีราชวงศ์ของตนเองปกครองเรื่อยมาจนกระทั่งมีการยกเลิกหัวเมืองประเทศราชและสถาปนามณฑลพายัพใน พ.ศ. 2442¹⁰ แม้ว่ากลุ่มเมืองของทั้งสามราชวงศ์จะเข้าสวามิภักดิ์เป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ เหมือนกัน แต่ก็เป็นการกระทำโดยเป็นเอกเทศต่อกัน (ถวายเป็นบรรณาการแยกกัน) นอกจากนี้ แม้ว่าในทางวัฒนธรรม (ภาษา พิธีกรรม และประเพณีบางอย่าง) กลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูนจะมีความใกล้ชิดกับเมืองน่านและเมืองแพร่ แต่เพราะในทางการเมืองถูกปกครองโดยผู้นำหลายกลุ่มที่ไม่ได้สร้างรัฐบนพื้นฐานของชาติพันธุ์ กล่าวคือ ไม่มีแนวคิดในทำนองว่าคนน่านเป็น “พี่น้องร่วมชาติ” กับคนเชียงใหม่หรือคนแพร่ การอ้างอัตลักษณ์

⁹ ในระยะแรกกลุ่มเมืองนี้นับเป็นหนึ่งหน่วยการปกครองของราชวงศ์ทิพย์จักร โดยมีเชียงใหม่เป็นเมืองหลัก และเมืองลำปางเป็นเมืองรอง ส่วนลำพูนนั้นเคยถูกทิ้งร้างเช่นเดียวกับเชียงใหม่และเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นภายหลัง สมัชกรราชวงศ์ซึ่งมีศักดิ์สูงสุดจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองเชียงใหม่ และให้อันตบสองครองเมืองลำปาง ส่วนสมัชกรคนอื่น ๆ อาจได้รับการแต่งตั้งลงตำแหน่งต่าง ๆ ของเจ้าขันห้าใบของเมืองเชียงใหม่หรือลำปาง ด้วยความที่ถูกปกครองโดยราชวงศ์เดียวกันเสมือนเป็นหนึ่งหน่วยการปกครองทำให้ในระยะแรกอาจมีการสืบทอดอำนาจแบบข้ามเมืองได้ เช่น เจ้าผู้ครองนครลำปางอาจได้รับการแต่งตั้งให้ไปปกครองเมืองเชียงใหม่หลังสิ้นเจ้าเมืองคนก่อน แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไป ตำแหน่งผู้ครองเมืองจะสืบทอดกันในหมูชนชั้นนำของแต่ละเมือง ไม่มีการสืบทอดแบบข้ามเมืองกันเหมือนในสมัยแรก ๆ ทำให้กลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูน กลายเป็นสามเขตย่อยที่มีอิสระในการปกครองตนเองในระดับหนึ่งและรวมตัวกันอย่างไรหลวม ๆ โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลัก แต่ในทางปฏิบัติ ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ก็มีอำนาจปกครองเมืองลำปางหรือลำพูนโดยตรงอีกต่อไป

อนึ่ง อาณาเขตของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ถือว่ากว้างขวางกว่าเมืองหลักอื่น กล่าวคือ รวมพื้นที่ทางตะวันตกของเชียงใหม่ไปทางแม่น้ำคง (สาละวิน) จรดเขตอิทธิพลของพม่าซึ่งคือส่วนหนึ่งของจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน และยังมีพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเชียงใหม่ แถบเมืองเชียงราย ที่ถูกทิ้งร้างหลังเจ้าเชียงใหม่ตีเมืองไตและเทครัวเอาผู้คนลงมาที่เมืองทางไต และต่อมาเมื่อเชียงรายได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง ก็มีผู้ปกครองที่ถูกส่งมาจากเชียงใหม่

¹⁰ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับเมืองแพร่และเมืองน่านถือว่ามีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับประวัติศาสตร์ของกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูนที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์ล้านนาโดยทั่วไป โปรดดู สมศักดิ์ ลือราช, “ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2529); ชัยพงษ์ สำเนียง, “พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ. 2445-2549.” และ บริพัตร อินปาต๊ะ, “การฟื้นฟูรัฐน่านสมัยราชวงศ์หลวงต้น พ.ศ. 2329-2442” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560).

ของบุคคลจึงมักอิงกับชุมชนหรือเมืองที่ตนอยู่แทนที่จะอิงหน่วยการปกครองที่ใหญ่กว่าเมืองอย่างรัฐชาติ ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเรื่อง **คนล้านนา** หรือ **อาณาจักรล้านนา** จึงเป็นแนวคิดสมัยใหม่ที่ถูกนำไปใช้อธิบายอดีต แต่ไม่ได้สอดคล้องกับมุมมองและความเป็นอยู่ของผู้คน ณ ขณะนั้น

จากรูปแบบความสัมพันธ์ข้างต้นทำให้เราสรุปได้ว่า ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ไม่มีอาณาจักรล้านนาที่เป็นผืนแผ่นดินเดียวและมีศูนย์กลางเดียวอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ แต่มีบริเวณอันประกอบด้วย 3 เขตอิทธิพล ได้แก่ เขตเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูนของราชวงศ์ทิพย์จักร เขตเมืองน่านของราชวงศ์หลวงดีน และเขตเมืองแพร่ของราชวงศ์เทพวงศ์ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ดังกล่าวนี้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการเข้ามาของชาวตะวันตก ทั้งชาวยุโรป และคนในบังคับที่เข้ามาขอสัมปทานป่าไม้ และคณะมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนา เป็นเหตุให้รัฐสยามเข้ามาแทรกแซงในดินแดนนี้มากยิ่งขึ้น การแทรกแซงดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์เชิงพื้นที่รูปแบบใหม่ที่ทั้งเพิ่มอำนาจและยกสถานะทางการเมืองของรัฐสยามในดินแดนทางเหนือ

3. ความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มนครรัฐทางเหนือกับรัฐสยาม

แม้ว่ากลุ่มนครรัฐทางเหนือจะมีสถานะเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ (สยาม) มาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 แต่ในทางปฏิบัติแล้วกรุงเทพฯ กลับมีอำนาจเหนือพื้นที่นี้อย่างจำกัด¹¹ โดยทั่วไป รัฐประเทศราชของสยามมีภาระหน้าที่ อาทิ การถวายเครื่องราชบรรณาการ การเดินทางมาเข้าเฝ้าฯ ที่กรุงเทพฯ ตามปีที่กำหนดหรือในโอกาสสำคัญของราชสำนักสยาม และการสนับสนุนกำลังทหารและเสบียงต่าง ๆ ในภาวะสงครามหรือทุพภิกภัย นอกเหนือจากภาระหน้าที่ข้างต้นแล้ว เจ้าผู้ครองนครรัฐทางเหนือค่อนข้างมีอิสระในการปกครองตนเองทั้งในด้านการจัดโครงสร้างการปกครอง การชำระคดีความ รวมถึงการจัดเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์อื่น ๆ ภายในดินแดนของตน เช่นเดียวกับประเทศราชที่อยู่ห่างไกลอื่น ๆ เช่น หัวเมืองมลายูทางใต้ นอกจากนี้ แม้ว่ากรมพลัดเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครจะต้องได้รับการรับรองจากกรุงเทพฯ ทุกครั้ง แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว ราชสำนักในกรุงเทพฯ ก็จะทำให้การรับรองแก่ผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อมาจากท้องถิ่น ๆ นั้น โดยมีได้คัดค้านแต่อย่างใด ความสัมพันธ์แบบประเทศราชนี้เป็น การรวมกลุ่มกันทางการเมืองแบบที่ โอ. ดับเบิลยู. โวลเตอร์ส (O. W. Wolters) เรียกว่า

¹¹ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped*. โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทที่ 1 “Indigenous Space and Ancient Maps.”

“มณฑล” (Mandala)¹² ซึ่งเป็นชุดความคิดคนละชุดกันกับแนวคิด “อธิปไตยเหนือดินแดน” (territorial sovereignty) ซึ่งกำหนดขอบเขตของอำนาจโดยอิงกับขอบเขตของดินแดนที่แน่นอน¹³

นับตั้งแต่สนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) ซึ่งสยามได้มอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่คนในบังคับของชาติยุโรปและอเมริกา รวมถึงญี่ปุ่น เป็นผลให้ผู้ปกครองฝ่ายสยามไม่สามารถชำระคดีความหรือตัดสินลงโทษคนในบังคับฯ ตามกฎหมายของท้องถิ่นได้ แม้ว่าจะมีคนในบังคับสยามเป็นคู่กรณี อย่างไรก็ตาม สิทธิสภาพนอกอาณาเขตมิได้ผลบังคับใช้อย่างเป็นทางการแบบแผนเสมอกันทั่วทั้งดินแดนในเขตปกครองของสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ของประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งรัฐสยามมิได้มีอธิปไตยเหนือดินแดนเหล่านั้น โดยเด็ดขาด ธงชัย วินิจจะกุลได้กล่าวถึงความคลุมเครือดังกล่าวนี้ว่าเป็นช่วงรอยต่อระหว่างแนวคิดเชิงพื้นที่แบบจารีตกับแนวคิดเชิงพื้นที่สมัยใหม่ ก่อนที่แนวคิดสมัยใหม่จะเข้ามาแทนที่ (displace) แนวคิดแบบจารีต โดยอาศัยเครื่องมือและเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนที่ ในการสร้าง “ภูมิกายา” (geo-body) ของรัฐชาติ เพื่อระบุพื้นที่และกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจอธิปไตยบนฐานแนวคิดอธิปไตยเหนือดินแดน ดังนั้น ก่อนที่สยามจะสามารถสร้างภูมิกายาของตนขึ้นโดยสมบูรณ์ ขอบเขตการบังคับใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตจึงมีความคลุมเครือ และอาจไม่ได้รับการยอมรับหรือถือปฏิบัติโดยเจ้าประเทศราชต่าง ๆ

หนึ่งในตัวอย่างกรณีพิพาทอันเกิดจากความคลุมเครือของอำนาจอธิปไตยดังกล่าว ได้แก่ กรณีพิพาทระหว่างเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่ (ครองราชย์ พ.ศ. 2399 - 2413) กับนายแดเนียล แมคกิลวารี (Daniel McGilvary) ผู้นำคณะมิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้าไปเผยแผ่ศาสนาในเมืองเชียงใหม่ โดยมีชนวนเหตุสำคัญมาจากเหตุฆาตกรรมชายชาวพื้นเมืองสองคนผู้เข้ารับศีลเป็นคริสต์ศาสนิกชนใน พ.ศ. 2412 และเจ้ากาวิโลรสฯ ถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้สั่งการดังกล่าว ฝ่ายแมคกิลวารีพยายามเรียกร้องให้สยามรับผิดชอบและเข้าแทรกแซงการใช้อำนาจของเจ้ากาวิโลรสฯ โดยอ้างว่าเชียงใหม่เป็นดินแดนในบังคับของสยาม และเมื่อเจ้าหลวงสยามอนุญาตให้มิชชันนารีเข้ามาที่เชียงใหม่ได้ เจ้าเชียงใหม่ซึ่งอยู่ใต้เจ้าหลวงสยามย่อมต้องถือปฏิบัติตาม ในทางตรงกันข้าม เจ้ากาวิโลรสฯ ได้ประกาศว่า “เชียงใหม่มิใช่สยาม” จึงไม่จำเป็นต้องรักษาข้อตกลงที่สยามเคยให้กับรัฐอื่น ๆ รวมถึงสิทธิในการเผยแผ่ศาสนาที่เจ้าเชียงใหม่มิได้

¹² O. W. Wolters, *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982), 27.

¹³ แนวคิดอธิปไตยเหนือดินแดน ถือได้ว่าเป็นรูปแบบอำนาจแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในยุโรปหลังสนธิสัญญาเวสต์ฟาเลีย (Peace of Westphalia, 1648 C.E.) เป็นต้นมา โปรดดู Derek Croxton, “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty,” *The International History Review* 21, no. 3 (1999): 569.

ยินยอม¹⁴ คำกล่าวของเจ้ากาวิโลรสฯ แสดงให้เห็นว่า แม้เชียงใหม่จะเป็นประเทศราชของสยาม แต่ก็ถือเป็นคนละรัฐ มิใช่ส่วนหนึ่งของสยาม อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้ากาวิโลรสฯ ถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2413 ทำให้สยามสามารถเข้าแทรกแซงและสนับสนุนให้คณะมิชชันนารีสามารถเผยแพร่ศาสนาในเชียงใหม่ต่อไป

นอกจากกรณีข้างต้นแล้ว ข้อพิพาทระหว่างเจ้าผู้ครองนครรัฐทางเหนือกับพ่อค้าไม้สักในบังคับต่างประเทศถือเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้สยามสามารถเข้าไปแทรกแซงกิจการภายในของรัฐประเทศราชได้มากขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถานะที่คลุมเครือของรัฐประเทศราช (ดังเช่นกรณีการเผยแพร่ศาสนา) ทำให้ในระยะแรกสยามพยายามรักษาสถานะของตนเองในฐานะคนกลางในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท และเข้าแทรกแซงเป็นรายกรณีแทนที่จะเป็นการแก้ไขเชิงนโยบายที่มีผลในระยะยาว แต่เมื่อสยามถูกกดดันมากขึ้นจากชาติตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษที่ต้องการให้สยามรักษาข้อตกลงตามสนธิสัญญา ทำให้สยามเริ่มเข้าแทรกแซงเชิงโครงสร้างและเพิ่มอำนาจทางการเมืองของตนในพื้นที่ของประเทศราชต่าง ๆ

การลงนามสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2416) ถือจุดเปลี่ยนสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างสยามและกลุ่มนครรัฐทางเหนือ โดยถือเป็นครั้งแรกที่สยามส่งข้าหลวงและข้าราชการสยามเข้าไปประจำการในเชียงใหม่ แม้ว่าสนธิสัญญาเชียงใหม่จะให้อำนาจแก่เจ้าผู้ครองนครในการปกครองดินแดนของตน แต่สิทธิขาดในบางเรื่องกลับถูกยกเลิกและเปิดโอกาสให้ข้าหลวงสยามเข้าแทรกแซงได้อย่างเป็นทางการ ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ การทำสัญญาเช่าป่าเพื่อตัดไม้ ซึ่งแต่เดิมเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่าสามารถทำสัญญาเช่าป่าให้แก่ผู้ใดก็ได้โดยอิสระ แต่ในสนธิสัญญาเชียงใหม่ได้กำหนดให้สนธิสัญญาต่าง ๆ จำเป็นต้องได้รับการรับรองจากข้าหลวงสยามก่อน

ความสำเร็จการแทรกแซงดังกล่าวนับเป็นหมุดหมายสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเส้นแบ่งระหว่างสยามกับรัฐประเทศราชค่อย ๆ ถูกลบเลือนไป และหลังจาก พ.ศ. 2416 เป็นต้นมา สยามก็ได้พยายามเพิ่มอำนาจทางการเมืองของตนเหนือกลุ่มนครรัฐทางเหนืออย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยของข้าหลวงที่มีอำนาจมาก เช่น กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และพระยาทรงสุรเดช นำไปสู่การปฏิรูปโครงสร้างการปกครอง อาทิ การปฏิรูปเค้าสนามหลวง

¹⁴ ข้อความดังกล่าวปรากฏอยู่ในบันทึกของมิชชันนารีอเมริกัน ความว่า “*Siam is one government. Chiang Mai is another. The King at Bangkok may permit his subjects to become Christians. I will kill every one of mine who forsakes Buddhism for the religion of Jesus. Those who embrace Christianity are rebels against me and will be treated as such. If the missionaries teach their religion & continue to make Christians I will banish them from the country.*” Herb Swanson, “Kawilorot’s Threat,” 1995, <https://www.herbswanson.com/herb-s-research-diary>. (เน้นโดยผู้เขียน)

และการตั้งเสนาหกดตำแหน่งโดยให้ข้าราชการสยามเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองร่วมกับผู้ปกครองท้องถิ่น การปฏิรูปการเก็บภาษี เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มุ่งลดอำนาจของเจ้าประเทศราช และเปลี่ยนกลุ่มนครรัฐทางเหนือให้กลายเป็นเพียงหน่วยการปกครองของสยาม

4. การก่อตัวของพื้นที่สมมุติ

ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ก่อปรกับความหวาดระแวงการขยายอิทธิพลของเจ้าอาณานิคมตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฝรั่งเศส เป็นปัจจัยสำคัญที่เปลี่ยนทัศนคติของชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับความสำคัญของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และอำนาจอธิปไตย และนำไปสู่ความพยายามกำหนดเส้นพรมแดนที่แน่นอน การสร้างแผนที่เพื่อระบุขอบเขตของรัฐ และการอ้างสิทธิเหนือประเทศราชต่าง ๆ จนเกิดเป็นภูมิภายของประเทศสยาม ในขณะเดียวกัน รัฐสยามก็ได้สร้างภูมิภายภายในซึ่งนำไปสู่การก่อตัวของพื้นที่สมมุติในลักษณะหนึ่งหน่วยการปกครองภายใต้ศูนย์กลางอำนาจเดียว ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นความเข้าใจเชิงพื้นที่ของอาณาจักรล้านนา

4.1 ระยะเวลาที่ 1: ข้าหลวง มณฑลเทศาภิบาล และการก่อตัวของพื้นที่สมมุติ (พ.ศ. 2416 - 2476)

นอกจากการปรับโครงสร้างอำนาจแล้ว สยามยังได้กำหนดและเปลี่ยนแปลงพื้นที่สำหรับบังคับใช้อำนาจนั้นไปพร้อมกันด้วย โดยในระยะแรกหลังทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2416) รัฐบาลสยามได้รวมพื้นที่ของสามหัวเมืองหลัก ได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน และสร้างให้เป็นเขตปกครองใหม่เรียกว่า สามหัวเมือง ภายใต้การกำกับดูแลของข้าหลวงชาวสยามที่มีตำแหน่งเป็น ข้าหลวงสามหัวเมือง มีพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) รับผิดชอบเป็นข้าหลวงคนแรก

พื้นที่สามหัวเมืองดังกล่าวนี้ มิใช่พื้นที่ที่สมมุติขึ้นมาลอย ๆ แต่เป็นการอ้างอิงเขตอิทธิพลเดิมของราชวงศ์ทิพย์จักร แม้ว่าสยามในขณะนั้นจะมุ่งควบคุมเมืองเชียงใหม่เป็นหลัก แต่กลับเลือกสร้างเขตปกครองใหม่ซ้อนทับกับเขตอิทธิพลที่ (เคย) มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง เพื่อให้สามารถควบคุมทั้งเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ที่อยู่ในเขตอิทธิพลนั้น ทั้งนี้ แม้ว่าพื้นที่ของราชวงศ์ทิพย์จักรจะเคยเป็นเสมือนหนึ่งหน่วยการปกครองในพุทธศตวรรษที่ 24 แต่เมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 25 บริเวณดังกล่าวได้ถูกแบ่งออกเป็นอย่างน้อยสามเขตย่อย โดยที่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนมีสถานะเท่าเทียมกันในเจ้าประเทศราชภายใต้อำนาจของสยาม และมีอำนาจเป็นเอกเทศในเขตปกครองของตน

ดังนั้น การสถาปนาพื้นที่สามหัวเมืองจึงเป็นการรวมทั้งสามเมืองให้เป็นหนึ่งหน่วยการปกครองอีกครั้ง แต่เปลี่ยนโครงสร้างอำนาจให้ข้าหลวงสยามมีอำนาจเหนือทั้งสามหัวเมืองแทนที่เจ้านครเชียงใหม่

ต่อมาใน พ.ศ. 2426 สยามได้ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 กับอังกฤษ และปฏิรูปโครงสร้างและพื้นที่การปกครองอีกครั้ง ในคราวนี้ สยามได้สร้างพื้นที่สมมุติใหม่ โดยขยายเขตภูมิภวภายในให้ครอบคลุมพื้นที่ทางตะวันออกของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ อันได้แก่เมืองแพร่ เมืองน่าน ซึ่งมีเจ้าผู้ครองนครที่มีได้มาจากราชวงศ์ทิพย์จักร พื้นที่สมมุติที่ถูกกำหนดขึ้นใหม่นี้มีชื่อเรียกในเอกสารราชการของสยามว่า หัวเมืองลาวเจียง อยู่ภายใต้การดูแลของ ข้าหลวงหัวเมือง หรือ ข้าหลวงหัวเมืองลาวเจียง

การสร้างพื้นที่สมมุติในครั้งนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ต่อความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในกลุ่มนครรัฐทางเหนือ จากที่เคยถูกแบ่งเป็นสามเขตอิทธิพลภายใต้สามราชวงศ์ที่เป็นอิสระต่อกัน กลายเป็นหนึ่งหน่วยการปกครองภายใต้ผู้มีอำนาจจากภายนอก นั่นคือข้าหลวงสยามที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ แม้ว่าในทางปฏิบัติ อำนาจของข้าหลวงสยามจะมีอยู่อย่างจำกัดและต้องพึ่งพาทั้งอำนาจและกำลังคนของชนชั้นนำในท้องถิ่น แต่การดำรงอยู่ของข้าหลวงและโครงสร้างอำนาจใหม่นี้ทำให้เกิดความรับรู้เชิงพื้นที่แบบใหม่และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างเจ้าผู้ครองนครในฐานะสมาชิกหัวเมืองลาวเจียงแทนที่การรับรู้เดิมว่าพวกตนเป็นเจ้าประเทศราชจากต่างราชวงศ์ที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกัน ในขณะเดียวกัน การที่ข้าราชการสยามทั้งหลายนิยมใช้คำว่า ลาว (ลาวพุงดำ) เรียกผู้คนจากกลุ่มนครรัฐทางเหนือมีส่วนสำคัญในการสร้างสำนึกเชิงชาติพันธุ์ใหม่ชนชั้นนำท้องถิ่น การใช้คำเรียกอัตลักษณ์ใหม่ เช่น คนเมือง (สำหรับเรียกคนท้องถิ่นในกลุ่มนครรัฐทางเหนือ) เพื่อตอบโต้การใช้คำว่าลาวซึ่งมีนัยยะของการดูถูก รวมถึงการก่อตัวของกระแสต่อต้าน คนใต้ (ชาวสยาม) ถือเป็นตัวอย่างของสำนึกเชิงชาติพันธุ์แบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้นโดยที่รัฐสยามมิได้ตั้งใจ¹⁵

หลังการปฏิรูปการปกครองสยามในปี พ.ศ. 2435 สยามได้ส่งพระยาทรงสุรเดชขึ้นมาเป็นข้าหลวงใหญ่คนใหม่ และให้เรียกพื้นที่หัวเมืองลาวเจียงเดิมว่า มณฑลลาวเจียง¹⁶

¹⁵ แมทธิว ริดเดอร์เสนอว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและคำเรียกชาติพันธุ์ (ethnic labeling) ขึ้นแล้วตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 24 ยกตัวอย่างเช่น คำว่า ลาว ซึ่งชนชั้นนำสยามใช้เรียกผู้คนจากประเทศราชทางเหนือ ซึ่งรวมทั้งกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน ซึ่งอาจมีนัยยะสำคัญต่อการสร้างแนวความคิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ ล้านนา และ คนเมือง ในเวลาต่อมา Matthew Thomas Reeder, "Categorical Kingdoms: Innovations in Ethnic Labeling and Visions of Communal States in Early Modern Siam" (PhD Diss., Cornell University, 2019), 109.

¹⁶ ในช่วงเวลาเดียวกัน รัฐบาลสยามได้สถาปนามณฑลอื่น ๆ ด้วย เช่น มณฑลลาวกลาง มณฑลลาวพวน มณฑลปราจีนบุรี เป็นต้น

ต่อมาใน พ.ศ. 2442 รัฐบาลสยามได้ส่งพระยาศรีสหเทพขึ้นมาปฏิรูปการปกครองอีกครั้ง โดยมณฑลลาวเฉียงถูกเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น **มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ** และ **มณฑลพายัพ** ตามลำดับ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ รัฐบาลสยามได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ (พ.ศ. 2440) และข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2442) ซึ่งยกเลิกการปกครองหัวเมืองประเทศราชและสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นแทน แม้ว่าขอบเขตพื้นที่การปกครองของมณฑลพายัพจะไม่แตกต่างจากขอบเขตเดิมของมณฑลลาวเฉียง แต่การปฏิรูปดังกล่าวนับเป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในด้านความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างสยามและกลุ่มนครรัฐทางเหนือ โดยเปลี่ยนสถานะของกลุ่มนครรัฐทางเหนือจากดินแดนภายนอกให้กลายเป็น **ท้องที่** หรือ **ท้องถิ่น** อันเป็นส่วนหนึ่งของสยามโดยสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลสยามยังคงปกครองมณฑลพายัพในฐานะเขตปกครองพิเศษ ซึ่งหมายความว่า นโยบายและลักษณะการปกครองบางประการยังคงมีความแตกต่างจากโครงสร้างการปกครองส่วนกลางที่มีการบังคับใช้ในกรุงเทพฯ และพื้นที่อื่น ๆ ในราชอาณาจักรสยาม สถานะเขตปกครองพิเศษนี้ได้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งมีการยุบมณฑลเทศาภิบาลและเปลี่ยนมาใช้ระบบจังหวัดแทน ใน พ.ศ. 2476¹⁷ เป็นผลให้พื้นที่สมมุติที่เรียกว่ามณฑลพายัพสิ้นสถานะเขตปกครองพิเศษ และกลายเป็น **ภาคเหนือ** อันเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคสยามโดยสมบูรณ์

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทั้งสิ้นสามครั้งใน พ.ศ. 2416, พ.ศ. 2426 และ พ.ศ. 2442 ซึ่งนำไปสู่การสถาปนาพื้นที่สมมุติที่เรียกว่ามณฑลพายัพ พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเป็นหนึ่งหน่วยการปกครอง มีผู้ปกครองสูงสุดร่วมกันคือ ข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นผู้แทนกษัตริย์สยามในการควบคุมดูแลกลุ่มเจ้านายและประชากรในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วทั้งมณฑลพายัพ และมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง

แม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่รัฐบาลสยามสมมุติขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมืองของตน แต่เนื่องจากการบังคับใช้เป็นเขตปกครองอย่างจริงจัง และยังถูกกำกับด้วยโครงสร้างอำนาจและระบบราชการที่มีความชัดเจนและรัดกุมมากกว่าในอดีต ทำให้พื้นที่สมมุตินี้มีสภาพเหมือนเป็นสิ่งที่อยู่จริง หรืออย่างน้อยที่สุด ก็เป็นขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติงานจริงความจริงของข้าราชการสยาม

¹⁷ จะเห็นได้ว่าระหว่าง พ.ศ. 2426 - 2476 ขอบเขตพื้นที่ของมณฑลลาวเฉียง-พายัพไม่มีความเปลี่ยนแปลงมากนัก ยกเว้น ใน พ.ศ. 2458 ซึ่งรัฐบาลสยามได้แยกเมืองลำปาง แพร่ และน่าน มาตั้งเป็นมณฑลมหาสารคาม ก่อนจะกลั้บมารวมเป็นมณฑลพายัพอีกครั้ง ใน พ.ศ. 2468

อย่างไรก็ตาม พื้นที่สมมุติที่กลายเป็นความเข้าใจเชิงพื้นที่แบบใหม่ของดินแดนทางเหนือยังมีได้รู้จักอย่างในฐานะอาณาจักรล้านนา การเรียกพื้นที่สมมุติของมณฑลพายัพว่า **ลานนา/ล้านนา ลานนาไทย/ล้านนาไทย** เป็นองค์ความรู้ที่ถูกนำเสนอในพงศาวดารโยนกของพระยาประชาภิจักรจักร์ (แฉ่ม บุนนาค) ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องโดยนักเขียน-นักวิชาการด้าน **ลานนา(ไทย)คดี** ตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 และยังคงถูกใช้อย่างแพร่หลายในวงการ **ล้านนาศึกษา** ในปัจจุบัน

4.2 ระยะที่ 2: การเชื่อมโยงพื้นที่สมมุติเข้ากับชื่อ “ล้านนาไทย” (พ.ศ. 2442 -2500)

4.2.1 คนลาว คนไทย และคนเมือง

การแทรกแซงทางการเมืองของสยามและการสถาปนาพื้นที่สมมุติต่าง ๆ มีส่วนสำคัญในการสร้างเอกภาพทางการเมืองภายในกลุ่มนครรัฐทางเหนืออย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน แต่ผู้คนในพื้นที่สมมุติดังกล่าวก็มิได้เกิดจิตสำนึกว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกันหรือถือวัฒนธรรมร่วมกันขึ้นในทันที การแสดงอัตลักษณ์และการจำแนกทางสังคมยังคงอิงกับท้องถิ่นที่อยู่ เช่น เมืองหรือหมู่บ้าน และไม่ปรากฏความพยายามสร้างอัตลักษณ์ร่วมกันกับผู้คนจากพื้นที่อื่น ๆ ในกลุ่มนครรัฐทางเหนืออย่างเป็นกิจจะลักษณะ นอกจากนี้ ราชวงศ์ของผู้ปกครองเดิม ก็ยังคงปกครองอยู่เมืองของตนอยู่จนกระทั่ง พ.ศ. 2476 (ยกเว้นราชวงศ์ของเจ้าเมืองแพร่ที่ถูกยกเลิกไปหลังเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ใน พ.ศ. 2445) ดังนั้น พื้นที่สมมุติดังกล่าวนี้จึงยังมีได้มีอัตลักษณ์ร่วมกันในฐานะอาณาจักรล้านนา แม้ว่าในมุมมองของคนในท้องถิ่น กลุ่มนครรัฐทางเหนือจะประกอบด้วยท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่อย่างเอกเทศ แต่ในทัศนะของชนชั้นนำสยามก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มนครรัฐเหล่านี้นับว่าเป็นพวกเดียวกัน กล่าวคือ ชนชั้นนำสยามมักเรียกเหมารวมบรรดารัฐประเทศราชที่อยู่ทางเหนือและทางตะวันออกเฉียงเหนือ ว่าเป็น **พวกลาว** ซึ่งกลายเป็นคำสามัญที่ใช้เรียกผู้คนจากทั้งภาคเหนือในปัจจุบัน ภาคอีสาน และประเทศลาว ในบางครั้งอาจมีการระบุอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น ลาวพุงดำ ลาวพุงขาว เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คำเรียกดังกล่าวนี้เป็นคำเรียกของชาวสยาม และมีใช้คำที่คนในท้องถิ่นใช้เรียกตนเองหรือผู้คนในท้องถิ่นของตน นอกจากนี้ การใช้คำว่าลาวโดยชาวสยามมิได้มุ่งแบ่งแยกระหว่างพวกตนออกจากพวกที่มีชื่อยุโรปเท่านั้น แต่ยังมีนัยยะของการดูถูกและตั้งอยู่บนทัศนคติที่ว่าพวกลาวเป็นพวกที่ล้าหลังหรือด้อยกว่าคนสยาม

หลังการสถาปนามณฑลพายัพใน พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา ขอบเขตของพื้นที่สมมุติมิได้เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่ในทางการเมือง รัฐสยามได้ปรับเปลี่ยนนโยบายและทัศนคติต่อพื้นที่สมมุติแห่งนี้โดยมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ แทนที่จะมุ่งสร้างหรือแก้ไขขอบเขตพื้นที่ รัฐสยามได้หันมาเน้นการลดความแปลกแยกระหว่างสยามกับอดีตรัฐประเทศราชในปกครองผ่านนโยบาย

การกลืนกลายทางวัฒนธรรม (assimilation) เพื่อเปลี่ยนความเป็นอื่นให้กลายเป็น “ไทย” ให้อ่อน ขর্বทองเขียว เสนอว่านโยบายกลืนกลายทางวัฒนธรรม ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญใน “แผนยึดล้านนา” และเป็นข้อแตกต่างสำคัญระหว่างนโยบายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นการปฏิรูปการปกครอง กับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวทางวัฒนธรรม¹⁸ อย่างไรก็ตาม เอกสารโต้ตอบระหว่างข้าหลวงในมณฑลลาวเฉียง-พายัพกับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แสดงให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนนโยบายจากด้านการเมืองมาสู่มิติทางวัฒนธรรมน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 2440 แล้ว และยิ่งทวีความสำคัญขึ้นหลังเกิดกบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445

การแทรกแซงทางการเมืองที่มากขึ้นของสยามทำให้เกิดกระแสต่อต้านคนสยามในหลายท้องที่ในเขตกลุ่มนครรัฐทางเหนือ ที่สำคัญได้แก่ กบฏพญาผาบ (พ.ศ. 2432) และกบฏเงี้ยว (พ.ศ. 2445) ซึ่งมีชนวนเหตุจากความไม่พอใจการปกครองของสยามและการเอารัดเอาเปรียบและดูถูกคนลาวซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น ชนชั้นนำสยามเริ่มตระหนักว่าลักษณะการก่อการของกบฏต่าง ๆ มักเลือกสังหารหรือใช้ความรุนแรงต่อคนสยามและคนจีนที่ถือเป็นคนของรัฐสยามเท่านั้น และละเว้นไม่ทำอันตรายต่อคนท้องถิ่น (ลาว) รวมถึงชาวตะวันตก ในขณะที่เดียวกันการเพิ่มอำนาจของข้าหลวงประจำมณฑลได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่เจ้านายในเมืองต่าง ๆ และนำไปสู่การแบ่งแยกระหว่างคนลาวและคนสยาม ปัญหาเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดทิศทางการปฏิรูปหลัง พ.ศ. 2442 เช่น คำสั่งให้ข้าราชการเลิกใช้คำว่าลาว และการเปลี่ยนชื่อมณฑลต่าง ๆ ตามทิศ (เช่น ตะวันตกเฉียงเหนือหรือพายัพ) แทนชื่อชาติพันธุ์ที่ไม่ใช่ “ไทย” เป็นต้น¹⁹ ใน พ.ศ. 2443 พระยาศรีสหเทพ ผู้รับหน้าที่จัดราชการมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (มณฑลพายัพ) ได้กล่าวไว้ในรายงานฉบับหนึ่งว่า “แท้ที่จริงคนในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือเป็นคนชาติเดียวภาษาเดียวกับคนในมณฑลกรุงเทพฯ ไม่ควรจะถือกันว่าเป็นไทย เป็นลาว ควรให้เป็นไทยทั้งสิ้น”²⁰

ในขณะที่รัฐสยามพยายามเปลี่ยน คนลาว ให้กลายเป็น คนไทย ผู้คนในท้องถิ่นก็ได้พยายามสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของตนขึ้นมาพร้อมกัน นั่นคือ ความเป็น คนเมือง ซึ่งในปัจจุบันอาจใช้ในความหมายว่า คนล้านนา ธนสวรรค์ เจริญเมืองได้อธิบายไว้ว่าคำว่าคนเมืองปรากฏมาตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 24 แล้ว แต่คำดังกล่าวมิได้มีนัยยะทางการเมืองหรือการแสดง

¹⁸ ดู ให้อ่อน ขর্বทองเขียว, *เปิดแผนยึดล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2560), 175.

¹⁹ “กฏข้อบังคับ เรื่องเปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล,” *ราชกิจจานุเบกษา* 17 (2444): 620.

²⁰ พระยาศรีสหเทพ ถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (2 เมษายน พ.ศ. 2443). *หจข. ร.5 ม.58/33* เรื่องพระยาศรีสหเทพออกไปจัดราชการทางมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือและมีพระราชบัญญัติอากรที่ดินด้วย (30 ม.ค. - 30 มิ.ย. พ.ศ. 2443)

อัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรมแต่ประการใด เป็นเพียงคำเรียกเพื่อจำแนกคนในท้องถิ่น (คนพื้นเมือง) ออกจาก คนใต้ (คนสยาม) โดยที่คนเมืองของท้องถิ่นหนึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับคนเมืองจากอีกท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม หลังจากที่รัฐสยามเริ่มเข้ามาแทรกแซงและเพิ่มอำนาจของตนในพื้นที่ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือมากขึ้นหลัง พ.ศ. 2416 คำว่าคนเมืองเริ่มถูกใช้เพื่อเหตุทางการเมืองและทางวัฒนธรรมมากขึ้น ถือเป็น การสร้างอัตลักษณ์ใหม่เพื่อปฏิเสธความเป็นลาว ซึ่งในวาทกรรมของรัฐสยามมีนัยยะเชิงดูถูก การใช้คำว่าคนเมืองในลักษณะนี้เริ่มจากเมืองเชียงใหม่ก่อน แล้วจึงขยายไปยังเมืองอื่นๆ²¹ ด้วยเหตุนี้ กระบวนการกลืนกลายทางวัฒนธรรมดังกล่าว นอกจากจะสร้างอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะคนไทยแล้ว ยังมีส่วนสำคัญในการบ่มเพาะความเป็น **คนเมือง** หรือ **คนล้านนา** ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ร่วมของท้องถิ่นใหม่ที่กินอาณาเขตกว้างกว่าเมืองหรือหมู่บ้านเช่นในอดีต

4.2.2 พงศาวดารโยนก และ “ล้านนาไทย”

นอกจากความพยายามลบความเป็นลาวในระบบราชการแล้ว การผลิตความรู้ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือจากดินแดนภายนอกให้กลายเป็นดินแดนของคนไทย²² ผลงานที่สำคัญที่สุดที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ *พงศาวดารโยนก* ของพระยาประชาภิจักรจักร์ (แฉ่ม บุนนาค) ซึ่งได้รับการเผยแพร่ครั้งแรกเป็นตอน ๆ ในหนังสือ *วชิรญาณ* ระหว่าง พ.ศ. 2441 - 2442 ก่อนได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มใน พ.ศ. 2450 หลังจากนั้นก็ได้รับการตีพิมพ์อีกหลายครั้งและถือเป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา

พงศาวดารโยนก ถือเป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่ชิ้นแรก ๆ ที่ใช้กระบวนการศึกษาแบบทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นคว้าและอ้างอิงหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยพระยาประชาภิจักร์ ได้ระบุนายชื่อของหลักฐานต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการเขียนไว้อย่างชัดเจนใน

²¹ ธเนศวร์ เจริญเมือง, *คนเมือง: ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่*, พ.ศ. 2317-2552 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 9-19.

²² วิทยุพันธุ์ พจนานวนันท์ ได้อธิบายได้แล้วเกี่ยวกับบทบาทของกระบวนการสร้างความรู้ต่อการสร้าง “พื้นที่แบบอาณานิคมของสยาม” ซึ่งมีลักษณะสำคัญสามประการ ได้แก่ 1) การสร้างภาพลักษณ์ของคนลาวให้มีความด้อยต่ำกว่าคนสยาม 2) การยกย่องอดีตอันรุ่งเรืองของ “ลาวโบราณ” ซึ่งแตกต่างกับพวกลาวในพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ซึ่งขาดสติปัญญา และ 3) การตอกย้ำความเหนือกว่าของสยามด้วยงานเขียนบันทึกเชิงประวัติศาสตร์ประเภทประชุมพงศาวดาร บทความนี้ต้องการอธิบายเพิ่มเติมในประการที่สอง โดยเฉพาะมิติเชิงพื้นที่และบทบาทของพงศาวดารโยนกในการ “รวมล้านนา” ซึ่งอาจยังไม่ชัดเจนนักในข้อเสนอที่มีอยู่เดิมโปรดดู วิทยุพันธุ์ พจนานวนันท์, “การผลิต ‘พื้นที่แบบอาณานิคม’ ในมณฑลพายัพด้วยความรู้ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสยาม,” *วารสารการบริหารท้องถิ่น* 10, ฉ. 3 (2560): 120.

คำนำของฉบับตีพิมพ์รวมเล่ม ประกอบด้วยหลักฐานประเภทพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ ที่เขียนด้วยตัวอักษรล้านนา²³ พงศาวดารของราชสำนักสยาม พงศาวดารของดินแดนอื่น ๆ (เช่น พม่า ไทยใหญ่ ล้านช้าง และจีน) รวมถึงบันทึกและหนังสือของชาวตะวันตกในภาษาอังกฤษ แม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ของ *พงศาวดารโยนก* จะเป็นเรื่องราวของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ โดยเน้นเรื่องราวของเมืองเชียงใหม่เป็นสำคัญ แต่นักวิชาการหลายท่านได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า *พงศาวดารโยนก* เป็นการเขียน “ประวัติศาสตร์ไทย” โดยพิจารณาจากการวางโครงเรื่องและกระบวนการวิธีการเล่าเรื่องที่มียุทธศาสตร์ของการรวบรวมประวัติศาสตร์ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ เข้ากับประวัติศาสตร์ของรัฐสยาม²⁴ พระยาประชาภิจักรจักรได้เขียนไว้ในคำนำของฉบับตีพิมพ์รวมเล่มว่า “เรื่องตำนานโยนกนี้ เป็นเรื่องพงศาวดารไทยในฝ่ายเหนือ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับเรื่องต้นพระราชพงศาวดารสยาม”²⁵ นอกจากนี้ พระยาประชาภิจักร ยังตั้งชื่อบทที่สองซึ่งเล่าถึงประวัติศาสตร์อาณาจักรโยนกว่า “ไทยสมัย”²⁶ ทั้งที่ชนชั้นนำสยามมักมองว่าผู้คนในดินแดนดังกล่าวมิใช่คนไทย การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นความพยายามเชื่อมโยงดินแดนทางเหนือเข้ากับรัฐสยามโดยกล่าวอ้างลักษณะร่วมกันในฐานะรัฐของคนไทย และยังถือเป็นการอ้างสิทธิ์ของสยามเหนือดินแดนนี้²⁷

²³ พระยาประชาภิจักรจักรได้รวบรวมหลักฐานเหล่านี้ไว้ระหว่างรับราชการในมณฑลลาวเฉียง ต่อมาได้แปลและตีพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือ *วชิรญาณ* ระหว่าง พ.ศ. 2441 - 2442 ภายใต้ชื่อต่าง ๆ เช่น “พงศาวดารศรีบุญไชย” “พงศาวดารลาวเฉียง” และ “ตำนานเมืองเชียงแสน”

²⁴ Somkiat Wanthana, “The Politics of Modern Thai Historiography” (PhD Diss., Monash University, 1986), 223-24; Akiko Iijima, “Phongsawadan Yonok: The Modern Siamese Historiography” (13th IAHA Conference, Sophia University, Tokyo, 1994); งาม วัชรประดิษฐ์, “พงศาวดารโยนก: งานนิพนธ์โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยชิ้นแรก,” ใน *รวมบทความทางวิชาการ เนื่องในงานมุทิตาจิตเกษียณอายุราชการของรองศาสตราจารย์ สุรีย์ พงศ์จันทร์* (พิษณุโลก: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2549); Nittayaporn Prompanya, “Phongsawadan Yonok: The Creation of a Modern Northern Thai Chronicle,” *Journal of Liberal Arts, Thammasat University* 19, no. 2 (December 28, 2019): 22-52.

²⁵ พระยาประชาภิจักรจักร (แซม บุนนาค), *พงศาวดารโยนก*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2515), 4.

²⁶ พงศาวดารโยนกจัดเรียงเนื้อหาตามลำดับเวลา โดยแบ่งออกเป็น 6 บท (ภาค) ได้แก่ ขอมสมัย ไทยสมัย จามสมัย ลาวสมัย รามัญและภูมิภาคสมัย และสยามสมัย

²⁷ นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา เสนอว่าความพยายามดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากประสบการณ์ของพระยาประชาภิจักร ขณะรับราชการในมณฑลลาวเฉียงและมีส่วนร่วมในการจัดการกรณีพิพาทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเขตแดนและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้พระยาประชาภิจักร เล็งเห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ในฐานะหลักฐานและเครื่องมือในการอ้างสิทธิ์เหนือเขตแดนของสยาม Nittayaporn Prompanya, “Phongsawadan Yonok,” 36.

ความพยายามเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือเข้ากับประวัติศาสตร์ของสยามยังสะท้อนผ่านการเลือกใช้ชื่อ **โยนก** ซึ่งเป็นชื่อของอาณาจักรโยนกเชียงแสน แทนที่จะเป็นอาณาจักรที่เก่าแก่กว่าอย่างหริภุญไชย เมื่อพิจารณาบริบททางการเมืองช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ผู้เขียนสันนิษฐานว่าพระยาประชาภิจย เลือกอ้างถึงรัฐโยนกเชียงแสนของชาวไทยโยน เพราะต้องการอ้างความเป็น **ไท** ในฐานะอัตลักษณ์ร่วมกับสยามที่เป็นรัฐของคนไทเหมือนกัน ทั้งนี้ นับตั้งแต่หลังกบฏเงี้ยวเมืองแพร่เป็นต้นมา ชนชั้นนำสยามเริ่มตระหนักว่าการเรียกคนในพื้นที่นี้ว่า **ลาว** เป็นการสร้างความรู้สึกแบ่งแยกและอาจนำไปสู่การต่อต้านของคนในท้องถิ่นได้ จึงเล็งมาใช้คำว่าโยนกแทน ซึ่งนอกจากจะทำให้ดูเหมือนว่าชนชั้นนำสยามแสดงการยอมรับประวัติศาสตร์อันยาวนานของดินแดนแห่งนี้แล้ว ยังเป็นการเหมารวมพื้นที่นี้ว่าเป็นดินแดนของ “คนไท” ด้วย แม้ว่าจะเป็น “ไทยวน” (ไท-ยวน) ซึ่งเป็นคนละกลุ่มกับคนไทที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็ตาม การใช้ชื่อ โยนก จึงมิได้เป็นการอ้างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นการกระทำที่มีผูกโยงกับเหตุผลการเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ

ดังนั้น การเขียน *พงศาวดารโยนก* จึงถือเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับ *เวลา* และ *พื้นที่* ของประวัติศาสตร์สยามขึ้นมาใหม่ กล่าวคือ ประวัติศาสตร์ของ *คนไทย* มิได้จำกัดอยู่เพียงประวัติของดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น แต่ยังสามารถย้อนกลับไปได้อีกหลายศตวรรษโดยนับรวมประวัติศาสตร์ของ **รัฐของคนไทย** ตั้งแต่การก่อตั้งอาณาจักรโยนกเชียงแสนในพุทธศตวรรษที่ 14 มาจนถึง “สยามสมัย” ซึ่งดินแดนทางเหนือถูกควมรวมเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์จักรี อาจกล่าวได้ว่าอาณาจักรต่าง ๆ ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือคือ *อดีต* ในขณะที่รัฐสยามคือ *ปัจจุบัน* ของคนไทย

หากพิจารณาหลักฐานที่นำมาประกอบการเขียน *พงศาวดารโยนก* จะเห็นได้ว่ามีเอกสารประเภทพงศาวดารและตำนานที่เขียนด้วยตัวอักษรพื้นเมือง (อักษรล้านนา) จากหลากหลายท้องถิ่น ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย เชียงแสน พะเยา และน่าน เอกสารเหล่านี้กล่าวถึงอาณาจักรที่แตกต่างกันจากต่างยุคต่างสมัย และมีได้บรรยายเรื่องราวเดียวกันแต่อย่างไรก็ตาม พระยาประชาภิจย ได้นำเอกสารเหล่านี้มาเชื่อมโยงเข้าด้วยกันแล้ววางโครงเรื่องขึ้นใหม่ให้เป็นเรื่องราวของอาณาจักรเดียวโดยกำหนดให้เชียงใหม่กลายเป็นเมืองสำคัญ สำหรับเมืองที่ควรถือว่าเป็นอาณาจักรอื่น เช่น เมืองพะเยา และเมืองน่าน ก็ถูกนำมาโยงเข้ากับประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ในฐานะตอนหนึ่งของประวัติศาสตร์การรวบรวมดินแดนโดยราชวงศ์มังราย และเรียกดินแดนที่เกิดขึ้นใหม่นี้ว่า **ล้านนาไทย**

การใช้เอกสารจากหลายท้องถิ่นเพื่อวางโครงเรื่องประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเดียวเช่นนี้สะท้อนทัศนคติของพระยาประชาภิจย ที่มองว่ากลุ่มนครรัฐทางเหนือเป็นดินแดนเดียวกัน

ทัศนคติดังกล่าวเป็นผลมาจากสองอิทธิพล ประการแรก พระยาประชากิจฯ อาจอ้างอิงความเข้าใจดังกล่าวมาจากลักษณะการรวมตัวกันในสมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ได้จากเอกสาร เช่น *ชินกาลมาลินีพงศาวดารเมืองเชียงใหม่* อย่างไรก็ตาม การรวมตัวดังกล่าวได้สิ้นสุดลงหลังสิ้นราชวงศ์มังราย และเมื่อถึงยุคที่พระยาประชากิจฯ เรียกว่า “สยามสมัย” ดินแดนทางเหนือก็ประกอบด้วยอย่างน้อยสามเขตการปกครองของสามราชวงศ์ที่มีได้มีความเกี่ยวข้องกัน และมีเพียงเมืองเชียงใหม่เท่านั้นที่ยังอ้างความสืบทอดความเป็นล้านนามาจากราชวงศ์มังราย (ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น) ประการที่สอง พระยาประชากิจฯ อาจได้รับอิทธิพลมาจากประสบการณ์เมื่อครั้งรับราชการที่มณฑลลาวเฉียงซึ่งเป็นหน่วยการปกครองที่สมมุติทั้งสามเขตการปกครองเดิมให้เป็นหนึ่งมณฑลภายใต้ศูนย์กลางที่เมืองเชียงใหม่ แม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นเขตแดนที่สมมุติขึ้นแต่ก็ถือว่าเป็นพื้นที่การปฏิบัติงานจริงของข้าราชการสยาม และน่าจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดการรับรู้พื้นที่ของพระยาประชากิจฯ ในการเขียนประวัติศาสตร์ของดินแดนดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ อาจกล่าวได้ว่า *พงศาวดารโยนก* มีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำพื้นที่สมมุติของมณฑลพายัพ และเชื่อมโยงพื้นที่สมมุติดังกล่าวเข้ากับชื่อล้านนาไทย ความสำคัญของ *พงศาวดารโยนก* จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนล้านนาว่าเป็นส่วนหนึ่งของสยามเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือในการ *จินตนาการ* ชุมชนทางการเมืองที่เรียกว่าล้านนา และ *สมมุติ* พื้นที่ของชุมชนดังกล่าวเสมือนว่าเป็นดินแดนผืนเดียวที่มีอยู่จริงมาตั้งแต่ในอดีต ภายใต้ศูนย์อำนาจเดียวที่เชียงใหม่ โดยในระยะนี้ความรู้ดังกล่าวอาจถูกจำกัดอยู่ในหมูชนชั้นนำในกรุงเทพฯ เท่านั้น

4.3 ระยะเวลาที่ 3: การหันสู่ท้องถิ่นและกำเนิด “ล้านนาไทยคดี” (พ.ศ. 2490 - 2530)

หลังรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประวัติศาสตร์ชาตินิยมที่เน้นบอกเล่าที่มาที่ไปและสร้างจิตสำนึกร่วมกันภายในชุมชนจินตกรรมที่เรียกว่า *ชาติ* เริ่มกลายมาเป็นแนวทางกระแสหลักของการผลิตองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยนโยบายชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่ออุดมการณ์ชาตินิยมเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายรัฐทั้งทางเมืองและทางวัฒนธรรมมากขึ้น ภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีได้เป็นของไทยภาคกลางก็ค่อย ๆ ถูกลดคุณค่าหรือลบออกจากวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนพลเมืองของรัฐสยาม (หรือประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2432 เป็นต้นมา) ต้องเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุดเดียวกัน ใช้ภาษาเดียวกัน และดำเนินวิถีชีวิตประจำวันตามนโยบายของรัฐบาลส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ในขณะที่ดินแดนอดีตประเทศราชทั้งหลายถูกเรียกใหม่ว่า *ภาค* ต่าง ๆ โดยถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยโดยสมบูรณ์

ด้วยเหตุนี้ หลังจากยุคของ พงศาวดารโยนก จึงไม่ปรากฏความพยายามศึกษาประวัติศาสตร์ของดินแดนทางเหนืออย่างจริงจังอีก เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอื่น ๆ จนกระทั่งช่วงพุทธศตวรรษที่ 2490 เกิดกระแสความตื่นตัวในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น (local turn) โดยเฉพาะยิ่งการให้ความสนใจอัตลักษณ์ของแต่ละภาคของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นไทยเหนือ ไทยอีสาน หรือไทยใต้ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างจากความเป็นสากลทั้งในระดับชาติ (ซึ่งกรุงเทพฯ เป็นภาพแทนของความเป็นไทย) และระดับนานาชาติ (ซึ่งมักถือเอาชาติตะวันตกเป็นมาตรฐาน)

การเติบโตของการผลิตองค์ความรู้เกี่ยวกับภาคเหนือเริ่มเติบโตขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2490 เช่นเดียวกัน โดยในระยะแรก หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นถือเป็นเครื่องมือและช่องทางสำคัญในการสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้ภายในภูมิภาค²⁸ สำหรับงานศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เริ่มเฟื่องฟูขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษ 2500 เป็นต้นมา ประกอบด้วยหนังสือและบทความโดยนักวิชาการและปัญญาชนจากทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น งานเขียนที่สำคัญในระยะแรก ได้แก่ ผลงานของสุเทพ สุนทรภัสส์ สงวน โชติสุขรัตน์ ไกรศรีและประคอง นิมมานเหมินท์ และมณี พยอมยงค์²⁹ ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2510 - 2520 ปรากฏงานวิจัยและวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับไทยภาคเหนือจำนวนมาก พร้อมกับการถือกำเนิดของนักวิชาการรุ่นใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมล้านนา ได้แก่

²⁸ ตัวอย่างหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่ถือกำเนิดในช่วงนี้ ได้แก่ *ชาวเหนือ* (2490 - เชียงใหม่) *สารสยาม* (2491 - เชียงใหม่) *ไทยลานนา* (2493 - ลำปาง) *คนเมือง* (2496 - เชียงใหม่) และ*เอกราช* (2500 - ลำปาง) ภิญญพันธ์ พจนะลาวันย์, "ล้านนาที่เพิ่งสร้างประวัติศาสตร์สังคมของดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน (พ.ศ. 2475-2557)," *วารสารไทยคดีศึกษา* 17.2 (2563): 120.

²⁹ สุเทพ สุนทรภัสส์, บก., *สังคมและวัฒนธรรมลานนาไทย: รวมผลงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในภาคเหนือของประเทศไทย* (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2513); สงวน โชติสุขรัตน์, *ไทยยวน-คนเมือง* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2516); มณี พยอมยงค์, *ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย* (เชียงใหม่: คนเมืองการพิมพ์, 2513); ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, *ลานนาไทยคดี* (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521); ไกรศรี นิมมานเหมินท์, "ความรู้พื้นฐานด้านลานนาชาติ: ศาสนาและวัฒนธรรม," ใน *ลานนาปริทัศน์* (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ, 2525), 54-63.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว สวัสดิ์ อ่องสกุล (ประยูรเสถียร) และรัตนพร เศรษฐกุล เป็นต้น³⁰

งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทยภาคเหนือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 2500 และ 2520 แสดงให้เห็นความนิยมการใช้ชื่อ ลานนาไทย หรือ ล้านนาไทย ในการกล่าวถึงดินแดนที่ประกอบขึ้นเป็นภาคเหนือของประเทศไทย เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว สันนิษฐานว่าการใช้ชื่อดังกล่าวเป็นอิทธิพลของ พงศาวดารโยนก ซึ่งนักวิชาการในยุคนี้ถือเป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญในการศึกษา³¹

อย่างไรก็ตาม หาก พงศาวดารโยนก มีอิทธิพลถึงเพียงนั้น แล้วเหตุใดดินแดนนี้จึงกลายเป็นที่รู้จักในชื่อ ล้านนา / ล้านนาไทย แทนที่จะเป็น โยนก ตามชื่อของพงศาวดาร³² ผู้เขียนสันนิษฐานว่าความนิยมดังกล่าวน่าจะเป็นการดำเนินการตามรูปแบบการใช้ชื่อเหล่านี้ในเนื้อหาของพงศาวดาร กล่าวคือ พระยาประชากิจฯ มักจะใช้ชื่อ โยนก เฉพาะเวลากล่าวถึงรัฐโบราณบริเวณลุ่มแม่น้ำกกเท่านั้น ในขณะที่ชื่อ ล้านนา / ล้านนาไทย จะถูกใช้เวลาหมายรวมถึงอาณาจักรต่าง ๆ ที่แม้จะมีความเป็นเอกเทศจากกันแต่ก็ถือว่าเป็นดินแดนเดียวกันจากมุมมองของรัฐสยามช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25

นอกจากชื่อเรียกแล้ว งานเขียนในช่วงสามทศวรรษนี้ยังได้สืบทอดแนวคิดจาก พงศาวดารโยนก หลายประการ ประการแรก งานเขียนเหล่านี้มักเน้นประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามกับล้านนา โดยนำเสนอภาพของกรุงเทพฯ ในฐานะศูนย์กลาง

³⁰ พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517); พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่, “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2427-2436” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518); วัลลภา เครือเทียนทอง, “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519); อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520); อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “ความรู้พื้นฐานทางลานนาคดี: ประวัติศาสตร์,” ใน รายงานการสัมมนาวิชาการวาระครบรอบล้านนา เล่ม 1 (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527); สวัสดิ์ ประยูรเสถียร, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436-2476” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523); รัตนพร เศรษฐกุล, “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2416-2480” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

³¹ เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), 28.

³² ผู้ทรงคุณวุฒิท่านหนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจขึ้นระหว่างการประเมินบทความ ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิท่านดังกล่าวมา ณ ที่นี้

และล้าหน้าในฐานะภูมิภาคที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่าล้าหน้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามอยู่แล้ว ประการที่สอง งานเหล่านี้มักมองว่าล้าหน้า คือ รัฐของคนไทยเช่นเดียวกับสยาม และถือว่าการผนวกล้านนาเป็นสิ่งที่ถูกต้องและสมควรแล้ว โดยมองข้ามลักษณะความสัมพันธ์เชิงอาณานิคมในช่วงที่สยามพยายามผนวกล้านนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติสมัยใหม่ ประการที่สาม เนื้อหาของงานในยุคนี้มักเน้นความสัมพันธ์และความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลสยามกับชนชั้นนำในเชียงใหม่ ด้านความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมก็เน้นความเปลี่ยนแปลงในเชียงใหม่เป็นหลัก เป็นเหตุให้เมืองเชียงใหม่ถูกนำเสนอในฐานะภาพแทนของประวัติศาสตร์ล้านนาไทยทั้งหมด ในขณะที่พื้นที่อื่น ๆ จะถูกกล่าวถึงแต่เฉพาะเมื่อมีเหตุการณ์หรือกระแสต่อต้านอย่างรุนแรง เช่น กรณีกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ เป็นต้น

อิทธิพลของแนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าล้านนามิได้มีตัวตนหรือดำรงอยู่อย่างอิสระ แต่จำเป็นต้องมีความผูกโยงหรือเป็น เวอร์ชัน หนึ่งของความเป็นไทยซึ่งค่อย ๆ ถูกหลอมรวมให้กลายเป็น ไทยเดียว ตามแบบอย่างของกรุงเทพฯ แม้ว่านักวิชาการบางท่าน เช่น ไกรศรี นิมมานเหมินท์ ได้กล่าวถึงความสูญเสียที่เกิดจากกระบวนการกลืนกลายทางวัฒนธรรม แต่ในท้ายที่สุดก็สรุปว่าเป็นเรื่องธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้³³ การแพร่หลายของคำว่าล้านนาไทย และล้านนาไทยในยุคนี้แสดงจุดยืนของผู้เขียนต่อความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสยามได้เป็นอย่างดี และถือเป็นลักษณะร่วมสำคัญของงานกลุ่มที่ผู้เขียนขอเรียกโดยรวมว่า ล้านนาไทยคดี

ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล ได้กล่าวไว้ในคำนำของหนังสือ ล้านนาไทยคดี ว่า “แม้ว่าแต่ละท้องถิ่นจะมีวัฒนธรรมประเพณี ความคิดเห็น ความเชื่อถือ บางประการแตกต่างกัน ก็เป็นไทยด้วยกัน” และการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นเพียงแต่การสร้างองค์ความรู้ มิใช่ความพยายามรณรงค์หรือสนับสนุนการแบ่งแยกดินแดน³⁴ อื่น ความกังวลเกี่ยวกับการสร้างความแตกแยกภายในชาติของกระแสท้องถิ่นนิยมดังกล่าวนี้ อาจอธิบายได้ในบริบทที่ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์ เรียกว่า อาณานิคมแบบสงครามเย็น ซึ่งหมายถึง “กระบวนการที่รัฐบาลส่วนกลางดำเนินนโยบายรวมศูนย์อำนาจโดยอ้อมที่คุกคาม

³³ ไกรศรี นิมมานเหมินท์ได้แสดงทัศนะต่อเรื่องนี้ไว้ว่า “ผู้เขียนมีความรู้สึกว่าจะปล่อยให้เป็นเรื่องของธรรมชาติเลยตามเลย ในที่สุดล้านนาไทยก็จะกลายเป็นเผ่าไทยเผ่าใหญ่เผ่าเดียวพร้อม ๆ กับเผ่าไทยภาคอื่น ๆ ในประเทศไทย ซึ่งจะมีเหลือแต่ภาษาเดียวกัน วัฒนธรรมเช่นเดียวกันภายใต้ธงไตรรงค์ รัฐบาลเสรีประชาธิปไตย และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดียวกันเท่านั้น แล้วประชาชนทุกคนก็จะมีพร้อมเย็นเป็นสุข เจริญพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไปพร้อม ๆ กัน” โปรดดู ไกรศรี นิมมานเหมินท์, “ความรู้พื้นฐานด้านล้านนาคดี: ศาสนาและวัฒนธรรม,” 63.

³⁴ ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล, ล้านนาไทยคดี, 5. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน)

ความมั่นคงของชาติในช่วงสงครามเย็นที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวง กับ หน่วยการเมืองภูมิภาคซึ่งในที่นี้คือ ภาคเหนือ ในลักษณะเจ้าอาณานิคมกับดินแดนอาณานิคม”³⁵

การเติบโตของลานนาไทยคดีในฐานะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำองค์ความรู้จากในระยะที่สอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดที่เชื่อมโยงพื้นที่สมมุติเข้ากับชื่อลานนา ซึ่งเริ่มได้รับการเผยแพร่ออกจากกรุงเทพฯ ไปยังพื้นที่อื่น ๆ ในประเทศไทย และย้อนกลับมาครอบงำองค์ความรู้เดิมในดินแดนของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ แม้ว่าจะงานเขียนในยุคนี้จะมีบทบาทสำคัญในการโต้กลับวาทกรรมบางอย่าง อาทิ ภาพความล่าช้าของภาคเหนือ โดยเปลี่ยนมานำเสนอภาพของอดีตอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีอดีตกษัตริย์ที่มีความสามารถ และเต็มไปด้วยศิลปะและวัฒนธรรมที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ อย่างไรก็ตาม การที่ลานนาไทยคดียังคงเน้นสถานะลานนาไทยอันเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ ทำให้องค์ความรู้ดังกล่าวไม่สามารถปลดปล่อยลานนาออกจากการครอบงำของมรดกอาณานิคมของรัฐสยาม

4.4 ระยะที่ 4: การโต้กลับมรดกอาณานิคมสยามและ “ลานนา” ที่กลายเป็นจริง (หลัง พ.ศ. 2530)

หลังภาวะสงครามเย็นสิ้นสุดลงตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 2520 นโยบายรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลเริ่มผ่อนคลายลง การเติบโตทางเศรษฐกิจและการกระจายอำนาจที่มากขึ้นเปิดโอกาสให้การแสวงหาองค์ความรู้เริ่มขยับศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ มาสู่ท้องถิ่นอย่างก็ตาม อำนาจและการพัฒนาต่าง ๆ มิได้กระจายไปอย่างทั่วถึงเสมอกันแต่กลับมากระจุกรวมกันที่ศูนย์กลางอำนาจท้องถิ่น เช่น เชียงใหม่ นอกจากทิศทางการพัฒนาทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว การเติบโตของลานนาไทยคดีในยุคก่อนหน้าก็มีบทบาทสำคัญในการขบเน้นภาพลักษณ์ของเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของวัฒนธรรมลานนาที่มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่สมมุติของอดีตมณฑลพายัพ

³⁵ ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์, “ลานนาที่เพิ่งสร้างประวัติศาสตร์สังคมของดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน (พ.ศ. 2475-2557),” 122.

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2530 การเติบโตของเมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองโตเดี่ยวระดับภูมิภาคกลายเป็นปัญหาที่นักวิชาการและปัญญาชนในท้องถิ่นเริ่มถกเถียงเกี่ยวกับทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอันก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ปัญหาชุมชนแออัดในเมืองใหญ่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และปัญหาการสูญเสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่น³⁶ ปัญหาเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การเติบโตของงานวิชาการในแนวทาง “หลังพัฒนา” (Postdevelopment) ที่วิพากษ์วิจารณ์บทบาทของรัฐบาลส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของท้องถิ่น ความเป็นไทยและการศึกษาภายใต้กรอบของชาติเริ่มถูกตั้งคำถามมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันงานศึกษาใหม่ ๆ เกี่ยวกับล้านนาก็เริ่มมีลักษณะข้ามชาติ (transnational) และมุ่งศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์กับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีได้จำกัดอยู่แต่เพียงอาณาเขต 9 จังหวัดภาคเหนือของไทย³⁷ นอกจากนี้ งานศึกษาเกี่ยวกับล้านนาในยุคหลังยังให้ความสนใจกับมิติความสัมพันธ์แบบอาณาณิคมระหว่างล้านนากับรัฐสยาม ซึ่งเป็นประเด็นที่งานในยุคล้านนาไทยคดีหลีกเลี่ยงหรือมิได้ตั้งคำถามอย่างจริงจัง³⁸

การตั้งคำถามเกี่ยวกับการใช้เมืองเชียงใหม่เป็นภาพแทนของอาณาจักรหรือรัฐล้านนาซึ่งมีความเป็นเอกภาพ ตั้งแต่ราวศตวรรษที่ 2550 เป็นต้นมา ได้นำไปสู่การศึกษาท้องถิ่นอื่น ๆ ที่มีได้ถูกกล่าวถึงในองค์ความรู้เดิมเกี่ยวกับล้านนา เช่น การศึกษาพลวัตของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐภายในดินแดนล้านนาแทนที่จะบรรยายถึงความสัมพันธ์ระหว่าง

³⁶ ปัญหาเหล่านี้ได้นำไปสู่การก่อตั้งศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่ซึ่งรับหน้าที่ผลิตและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงภายในเมืองเชียงใหม่ หนึ่งในนักวิชาการด้านผังเมืองที่มีบทบาทสำคัญได้แก่ ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ ซึ่งผลิตงานเขียนมากมายเกี่ยวกับการเติบโตของเมืองที่ขาดการควบคุม และปัญหาการกำหนดให้เชียงใหม่เป็นเมืองหลักในภาคเหนือ ซึ่งดวงจันทร์วิจารณ์ว่าเป็นการตัดสินใจจากผู้บริหารระดับสูงในกรุงเทพฯ โดยที่ประชาชนเชียงใหม่ไม่มีสิทธิที่จะออกความคิดเห็นแต่อย่างใด ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์, “เชียงใหม่: ปัญหาเอกราชในภาคเหนือ,” *จดหมายเหตุสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 11, ฉ. 2 (2535): 20. ตัวอย่างผลงานอื่น ๆ ของศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ *วิเคราะห์โครงการวางแผนพัฒนาเมืองเชียงใหม่: รวบรวมบทความทางวิชาการ* (เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2534); ดวงจันทร์ เจริญเมือง, บก., *เชียงใหม่ในกระแสความเปลี่ยนแปลง* (เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2535); ธเนศวร์ เจริญเมือง, *ฉันรักต้นชะยอม: ต้นไม้กับสิ่งแวดล้อมเมือง* (เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2538).

³⁷ วราภรณ์ เรืองศรี, “การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการสถาปนาระบบเทศาภิบาล” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550).

³⁸ โดม ไกรปรกรณ์, “กำเนิด ‘ภูมิภาควิทยา’ และพื้นที่สมัยใหม่ของล้านนา,” *หน้าจั่ว* 11 (2557): 18-33; เนื้ออ่อน ขรวิทองเขียว, *เปิดแผนที่ล้านนา*.

เชียงใหม่และกรุงเทพฯ เพียงอย่างเดียว³⁹ ในขณะที่เดียวกันนักวิชาการหลายท่านพยายามหากรอบการกำหนดพื้นที่ใหม่ ๆ ที่มีได้อิงกับขอบเขตพื้นที่สมมุติของล้านนา ยกตัวอย่างเช่น การแบ่งออกเป็น ล้านนาตะวันออก และ ล้านนาตะวันตก โดยอิงรูปแบบความสัมพันธ์ทางการเมือง⁴⁰ หรือการใช้คำที่สะท้อนพื้นที่ของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เช่น บ้าน โหล่ง แอ่ง เป็นต้น⁴¹

การกลับมาเฟื่องฟูของการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นได้ก่อให้เกิดกระแสการสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของท้องถิ่น และเริ่มวิพากษ์วิจารณ์นโยบายการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของรัฐสยามในอดีตอย่างจริงจัง เช่น ผลงานของธเนศวร์ เจริญเมือง ซึ่งชี้ให้เห็นปัญหาของการควบคุมที่มากเกินไปของส่วนกลาง อันนำไปสู่ความอ่อนแอของการปกครองส่วนท้องถิ่นและการสูญเสียอัตลักษณ์ทางประเพณีและวัฒนธรรม ผลงานส่วนใหญ่ของธเนศวร์เน้นสนับสนุนการกระจายอำนาจและการฟื้นฟูการศึกษาเรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมล้านนา⁴²

การวิพากษ์บทบาทของรัฐอย่างเปิดเผย การตั้งคำถามกับวาทกรรมและชุดความรู้เดิม อันเป็นมรดกของอาณานิคมสยาม รวมถึงการตระหนักถึงการเมืองของความรู้ ถือเป็นความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านจากยุคล้านนาไทยคดี อย่างไรก็ตามงานเขียนเกี่ยวกับล้านนาในยุคใหม่นี้ยังคงนิยมใช้คำว่าล้านนาเพื่อกล่าวถึงพื้นที่ภาคเหนือโดยรวมอันเป็นที่การศึกษาวิจัย การใช้คำว่าล้านนาในลักษณะเช่นนี้เป็นการให้ความสำคัญกับ พื้นที่ ในฐานะกรอบหรือแหล่งอ้างอิงในการแยก ล้านนาคดีศึกษา ออกจากสาขาการศึกษาอื่น ๆ ในแง่นี้ นักวิชาการล้านนาคดีศึกษาจึงมีบทบาทคล้ายคลึงกับข้าราชการสยามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 กล่าวคือ ในขณะที่ข้าราชการสยามใช้ขอบเขตของพื้นที่สมมุติ (ซึ่งในขณะนั้นถูกเรียกว่ามณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ) ในการกำหนดขอบเขตของพื้นที่

³⁹ บริพัตร อินปาติะ, “การฟื้นฟูรัฐล้านนาศูนย์ราชวงศ์หลวงต๋น พ.ศ. 2329-2442,” โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทที่ 3 “ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับรัฐข้างเคียง ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25,” หน้า 43-103.

⁴⁰ สวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*.

⁴¹ รัตนาพร เศรษฐกุล, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน* (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2552); รั้งสรรค จันดี๊ะ, *บ้าน โหล่ง และเมือง: เขตความสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนบน* (เชียงใหม่: ธารปัญญา, 2552).

⁴² ธเนศวร์ เจริญเมือง, *มาจากล้านนา: รวมบทความเกี่ยวกับปรากฏการณ์และสาระของสังคมภาคเหนือ* (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534); *คนเมือง: ประวัติศาสตร์ล้านนาศูนย์ใหม่, พ.ศ. 2317-2552* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552); *Lannaissance: 120 ปี การต่อสู้ของท้องถิ่นในรัฐรวมศูนย์* (พ.ศ. 2442-2562), (เชียงใหม่: ดารารวรรณการพิมพ์, 2563).

ปฏิบัติงาน นักวิชาการล้านนาคติศึกษาก็ใช้พื้นที่สมมุติเดียวกัน (ในชื่อใหม่ว่าล้านนา) ในการกำหนดขอบเขตการศึกษา ดังนั้น การที่นักวิชาการใช้คำว่าล้านนาอย่างต่อเนื่องแพร่หลายจึงถือเป็นการร่วมมือกันผลิตซ้ำแนวคิดเกี่ยวกับล้านนาในฐานะพื้นที่ที่มีอยู่จริง จนกลายเป็นชุดความรู้ที่คนทั่วไปถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา

5. “ล้านนา” ในประวัติศาสตร์นิพนธ์หลังอาณานิคม

แม้ว่ากระแสความตื่นตัวด้านล้านนาคติศึกษาจะมีส่วนช่วยเปิดพื้นที่ในการสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคเหนือ การใช้คำว่าล้านนาในการนำเสนอภาพของท้องถิ่นภาคเหนือกลับส่งเสริมมุมมองของเจ้าอาณานิคม (สยามหรือรัฐไทย) แทนที่จะเป็นความรู้ความเข้าใจพื้นที่และตัวตนจากมุมมองของผู้คนในท้องถิ่น⁴³ การเลือกผลิตซ้ำคำว่าล้านนาจึงอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการตอกย้ำความเชื่อหรือชุดความรู้ที่ถูกสมมุติขึ้นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและปิดกั้นการศึกษาและรับรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นในรูปแบบอื่น ๆ ไปโดยปริยาย

การที่ชนชั้นนำสยามสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับล้านนาและทำให้องค์ความรู้ดังกล่าวกลับไปครอบงำหรือแทนที่องค์ความรู้ในท้องถิ่นเช่นนี้ อาจเปรียบเทียบกับกระบวนการที่เบอร์นาร์ด โคห์น เรียกว่า “การยึดครองทางความรู้” ซึ่งโคห์นได้เสนอไว้ว่า:

“In coming to India, they unknowingly and unwittingly invaded and conquered not only a territory but an epistemological space as well. The “facts” of this space did not exactly correspond to those of the invaders. Nevertheless, the British believed **they could explore and conquer this space through translation: establishing correspondence could make the unknown and the strange knowable.** [...] This knowledge was to enable the British to classify, categorize, and bound the vast social world that was India **so that it could be controlled.**”⁴⁴

⁴³ ความสำเร็จของชุดความรู้เกี่ยวกับล้านนาคือการที่คนท้องถิ่นในปัจจุบันก็เชื่อและเข้าใจว่าสิ่งสมมุตินี้เป็นอัตลักษณ์ของตน และมองข้ามมุมมองหรือความเข้าใจอื่น ๆ จากเอกสารหรือองค์ความรู้ท้องถิ่นในอดีตที่มีได้รับการผลิตซ้ำและเผยแพร่มาที่องค์ความรู้ที่ยึดคำว่า “ล้านนา” เป็นกรอบการศึกษาและสร้างคำอธิบาย

⁴⁴ Cohn, *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India*, 4-5. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน)

การที่อินเดียเป็นดินแดนต่างชาติดั้งภาษาที่มีความแตกต่างจากสิ่งที่ชาวอังกฤษคุ้นเคยทำให้เกิดความพยายามศึกษาและ “แปล” (translate) สิ่งที่ไม่รู้จักให้เป็นสิ่งที่คนอังกฤษสามารถทำความเข้าใจ จัดระเบียบ และสถาปนาระบบการปกครองใหม่ขึ้นมาได้

สำหรับกรณีของนครรัฐต่าง ๆ ในล้านนาซึ่งมีภาษา วัฒนธรรม และระบบการปกครองของตนเอง รัฐสยามไม่สามารถนำรูปแบบการปกครองที่ใช้ในกรุงเทพฯ ไปบังคับใช้ในล้านนาได้ในทันที แต่จำเป็นต้องดำเนินการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป เริ่มจากการส่งข้าหลวงชาวสยามขึ้นไปประจำการโดยมิได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองเดิม ก่อนจะค่อย ๆ แทรกแซงโครงสร้างที่มีอยู่เดิมในเชียงใหม่ เช่น ครอบเกล้าสนามหลวง โดยกำหนดให้มีข้าราชการสยามเป็นที่ปรึกษาอยู่กับเจ้านายพื้นเมืองแต่ละตำแหน่ง จากนั้นจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงโครงสร้างดังกล่าวไปสู่ระบบการปกครองแบบมณฑลโดยคงตำแหน่งเจ้าประเทศราชไว้ และในท้ายที่สุดจึงยกเลิกระบบมณฑลแล้วเปลี่ยนมาใช้ระบบจังหวัดและภาคเหมือนกันทั้งประเทศในที่สุด ชนชั้นนำสยามเรียกกระบวนการเหล่านี้ว่าการ “จัดราชการ”⁴⁵ แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามให้ความสนใจสิ่งที่โคห์นเรียกว่า “ข้อเท็จจริง” (facts) ในล้านนา และเรียนรู้สิ่งเหล่านี้เหล่านี้เพื่อนำมาจัดระเบียบใหม่ตามความต้องการของตน

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ การปฏิสัมพันธ์กับจักรวรรดินิยมตะวันตกได้ส่งผลให้ชนชั้นนำสยามพยายามปรับเปลี่ยนและโลกทัศน์โครงสร้างการปกครองของตนเองเช่นกัน หนึ่งในนั้นได้แก่สร้างกฎหมายซึ่งเป็นแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการใช้อำนาจอธิปไตยในพื้นที่ที่มีอาณาเขตแน่นอน นอกจากการสร้างกฎหมายของรัฐชาติที่ตั้งธงชัย วินิจจะกุลได้เสนอไว้แล้ว ผู้เขียนขอเสนอเพิ่มเติมว่าชนชั้นนำสยามได้นำแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้ในดินแดนประเทศราชเช่นกัน โดยเปลี่ยนสามเขตการปกครองโดยสามราชวงศ์ท้องถิ่น (ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างรัฐประเทศราชที่มีอยู่เดิม) ให้เป็นหน่วยการปกครองเดียวที่เรียกว่ามณฑล (ซึ่งเป็นพื้นที่สมมุติภายใต้กรอบเดียวกับกฎหมายของรัฐสยาม) ด้วยเหตุนี้ การถือกำเนิดของพื้นที่สมมุติและล้านนาที่เป็นของสยามจึงเป็นผลลัพธ์จากการยึดครองทางความรู้ของรัฐสยาม

หากจะพิจารณาว่าการใช้คำว่าล้านนาเป็นมรดกของอาณาจักรมอญ นักวิชาการบางท่านได้เสนอให้สร้างคำใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงคำดังกล่าว ตัวอย่างที่สำคัญ ได้แก่ ภิญญพันธ์ พงนะลาวัตย์ ผู้เสนอให้ใช้คำว่า **ดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน** เพื่อ “เน้นย้ำและแยก

⁴⁵ ตัวอย่างจดหมายเหตุที่ใช้คำดังกล่าว ได้แก่ หจข. ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปริชากร เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง (พฤษภาคม พ.ศ. 2427); หจข. ร.5 ม.58/121 เรื่องพระยาทรงคิดจัดราชการเมืองเชียงใหม่ (25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2438 - 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2439); หจข. ร.5 ม.58/33 เรื่องพระยาศรีสทเทพออกไปจัดราชการทางมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือและมีพระราชบัญญัติการที่ดินด้วย (30 มกราคม - 30 มิถุนายน พ.ศ. 2443)

ออกจากการนิยามที่ลึกลับของรัฐไทยที่จำแนกพื้นที่ของภาคเหนือที่ต่างกันไปตามเกณฑ์ ภูมิศาสตร์บ้างประวัติศาสตร์ - วัฒนธรรมบ้าง” อย่างไรก็ตาม วิทยุพันธ์มีได้อธิบายว่าการใช้คำดังกล่าวสามารถขบขันเหน็ดความสัมพันธ์แบบอาณานิคมกับรัฐไทยได้อย่างไร และเหตุใดจึงสามารถนำมาใช้ “ร้อยสร้างความจริงเกี่ยวกับอดีตในภาคเหนือในภาพรวมขึ้นใหม่ภายใต้ภาพ ตัวแทนและคำอธิบายถึงสิ่งที่เรียกว่า “ล้านนา”⁴⁶

การสร้างคำหรือกำหนดรู้พื้นที่ใหม่ ๆ แทนคำว่าล้านนามีทั้งประโยชน์และข้อจำกัด ของตัวเอง แนวคิด ล้านนาตะวันออก-ตะวันตก อาจแสดงความหลากหลายภายในล้านนา และการดำรงอยู่ของกลุ่มที่รัฐที่เป็นเอกเทศ แต่การแบ่งขั้วอำนาจในลักษณะดังกล่าวมิได้ สะท้อนแนวคิดหรือโลกทัศน์ของผู้คนในพื้นที่⁴⁷ ส่วนคำที่ดูเหมือนว่าจะมีความเป็นกลาง ทางการเมือง เช่น ดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน หรือ กลุ่มนครรัฐทางเหนือ ก็อาจถูกใช้ เพื่อหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธที่จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์แบบอาณานิคมได้ เช่นเดียวกันเพราะเป็นคำใหม่ที่ไม่มีความเชื่อมโยงกับรัฐสยามอย่างชัดเจน

ในทัศนะของผู้เขียน การปลดปล่อยล้านนาออกจากภาวะอาณานิคมทางความรู้ ของสยามไม่จำเป็นต้องเลี่ยงการใช้คำว่าล้านนาโดยเสมอไป แม้ว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับล้านนา จะเป็นการต่อยอดจากพื้นที่สมมุติอันเป็นผลิตรกรรมของอาณานิคมสยาม แต่พัฒนาการของ องค์ความรู้เกี่ยวกับล้านนาก็มิใช่การกำหนดโดยเจ้าอาณานิคมแต่ฝ่ายเดียว จากพัฒนาการ การก่อตัวของพื้นที่สมมุติในระยะที่สามและสี่จะเห็นได้ว่าการเติบโตของทั้งล้านนาไทยคดี และล้านนาคดีศึกษาได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ เกี่ยวกับล้านนาที่แก้ไข และได้กลับชุดความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นภายใต้ระบอบอาณานิคมของสยาม ยิ่งไปกว่านั้น กระแสหนังสือ ท้องถิ่นและความพยายามรื้อฟื้นการศึกษาภาษาและวัฒนธรรมล้านนาทำให้มีผู้อ่าน เอกสารที่บันทึกในตัวอักษรพื้นเมืองได้มากขึ้นและช่วยให้เข้าถึงข้อมูลที่มีได้ถูกบันทึกไว้ใน เอกสารราชการและบันทึกในภาษาไทยซึ่งเป็นผลงานของเจ้าอาณานิคม ด้วยเหตุนี้ องค์ความรู้เกี่ยวกับล้านนาจึงมิได้ถูกผลิตขึ้นจากศูนย์กลางในกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ยังเป็น ผลงานของนักวิชาการและปัญญาชนทั้งในเชียงใหม่และในท้องถิ่นอื่น ๆ ภายในพื้นที่สมมุติที่ เรียกว่าล้านนาด้วย

⁴⁶ วิทยุพันธ์ พจนะลาวัณย์, “ล้านนาที่เพิ่งสร้างประวัติศาสตร์สังคมของดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตอนบน (พ.ศ. 2475-2557),” 112.

⁴⁷ แม้ว่าล้านนาตะวันตก (ซึ่งหมายถึงกลุ่มเมืองเชียงใหม่-ลำปาง-ลำพูน รวมถึงแม่ฮ่องสอนและ เชียงรายด้วย) จะมีความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันในระดับหนึ่ง แต่ทั้งเมืองแพร่และเมืองน่านมิได้อ้างความเป็น “ล้านนา” และมีได้รวมตัวกันเป็นหน่วยที่จะเรียกได้ว่าเป็น “ล้านนาตะวันออก” ที่มีศูนย์กลางเดียว เนื่องจาก ทั้งสองเมืองดำรงอยู่อย่างเอกเทศต่อกัน

นอกจากนี้ การใช้คำว่า **ล้านนา** ก็มีใช้การผลิตซ้ำอุดมการณ์ของอาณาจักรมอญสยามเสียทั้งหมด การเปลี่ยนมาใช้คำว่า **ล้านนาไทย** แทนคำว่า **ลาว** ถือเป็นก้าวหนึ่งในการโต้กลับวาทกรรมของรัฐสยามที่ดูถูกผู้คนและวัฒนธรรมของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ ในขณะที่การเปลี่ยนมาใช้คำว่า **ล้านนา** แทน **ล้านนาไทย** ก็ถือเป็นก้าวสำคัญในการปลดปล่อยล้านนาออกจากการศึกษาในกรอบของรัฐชาติที่มองการผนวกล้านนาในฐานะการรวมชาติของคนไทย การศึกษาล้านนาในฐานะรัฐอิสระที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตนเองนำไปสู่การค้นคว้าและสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นที่เคยถูกลบออกจากหน้าประวัติศาสตร์ที่เน้นชูเอกภาพของความเป็นไทย และเปิดโอกาสในการวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของสยามในฐานะเจ้าอาณานิคม

6. บทสรุป: สมมุติว่ามี (หรือไม่มี) ล้านนา

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นแล้วว่าล้านนาเป็น **สิ่งสมมุติ** หรือชุดความรู้ในการกำหนดรู้พื้นที่ชุดหนึ่ง ซึ่งถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เพื่อประโยชน์ในการปกครองโดยชนชั้นนำสยาม ต่อมา พื้นที่สมมุติดังกล่าวถูกเชื่อมโยงเข้ากับชื่อ **ล้านนาไทย** ใน *พงศาวดารโยนก* (ช่วงทศวรรษที่ 2440) และถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาในงานเขียนกลุ่ม **ล้านนาไทยคดี** (ช่วงพุทธศตวรรษที่ 2500 - 2520) และในวงการ **ล้านนาคดีศึกษา** ในปัจจุบัน ดังนั้น คำว่าล้านนาจึงมิได้เป็นเพียงชื่อเรียกของรัฐหรืออาณาจักรโบราณเท่านั้น แต่ถือเป็นกรอบความคิด (concept) ที่มาพร้อมกับชุดความรู้สำเร็จรูปที่การมองล้านนาเป็นหนึ่งหน่วยการปกครองและมีศูนย์กลางอำนาจเดี่ยวอยู่ที่เชียงใหม่ การใช้ศึกษาในกรอบของล้านนาจึงอาจบดบังพลวัตหรือต้นตอทางประวัติศาสตร์ของผู้คนและชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่นอกเชียงใหม่ ยกตัวอย่างเช่น การที่คนส่วนใหญ่รู้จักราชวงศ์มังรายและกษัตริย์ของเชียงใหม่แต่กลับมีน้อยคนที่จะเคยได้ยินชื่อราชวงศ์หลวงดีนผู้ครองเมืองน่าน เป็นต้น

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างความรู้และการถือกำเนิดของล้านนาในฐานะ **สิ่งสมมุติที่กลายเป็นสิ่งเสมือนจริง** เป็นการเน้นย้ำอิทธิพลของชุดความรู้ที่พ่วงมากับคำ แนวคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ในการกำหนดแนวคิดและวิธีการนำเสนอประวัติศาสตร์ของกลุ่มนครรัฐทางเหนือ การพิจารณาล้านนาในฐานะกรอบความคิดเช่นนี้นับเป็นการเปลี่ยนมุมมองใหม่ต่อล้านนา จากสิ่งที่เชื่อว่ามืออยู่จริงทางประวัติศาสตร์ให้กลายเป็นเพียง **ตัวเลือกหนึ่ง** ในการกำหนดขอบเขตการศึกษา อนึ่ง การเน้นสถานะของล้านนาในฐานะสิ่งสมมุติมิใช่การณรงค์ให้เลิกใช้คำว่าล้านนาแล้วเปลี่ยนไปใช้คำใหม่แต่อย่างใด เนื่องจากคำและแนวคิดทั้งหลายย่อมมีประโยชน์และข้อจำกัดในการนำเสนอผลการศึกษา

และการสร้างคำหรือแนวคิดใหม่เพื่อใช้อธิบายอดีตอาจนำไปสู่การสร้างความเข้าใจว่าสิ่งนั้น เป็นสิ่งที่มืออยู่จริงตามประวัติศาสตร์ไม่ต่างกับการใช้คำว่าล้านนาตั้งที่ได้อธิบายไปแล้วข้างต้น

ในทางตรงกันข้าม เนื่องจากคำว่าล้านนากลายเป็นที่ใช้เรียกแทนพื้นที่สมมุติของ มณฑลลาวเฉียง-พายัพ และถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยที่คนทั่วไปมักไม่รู้ตรงกันว่าหมายถึงบริเวณท้องถิ่นใด ดังนั้น ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา สมัยอาณานิคมจึงอาจ **สมมุติว่ามีล้านนา** เพื่อความสะดวกในการกล่าวถึงกลุ่มนครรัฐ ทางเหนือทั้งหมดที่ตกเป็นเป้าหมายการล่าอาณานิคมของสยามได้ และเพื่อหลีกเลี่ยงคำอื่น ๆ เช่น หัวเมืองลาว หรือ มณฑลพายัพ ซึ่งเป็นคำที่ใช้โดยรัฐสยามในสมัยที่ยังปกครองพื้นที่ สมมุติแห่งนี้ในฐานะอาณานิคม

ในขณะเดียวกัน ผู้เขียนต้องการเสนอว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ของกลุ่มนครรัฐ ทางเหนือควรมีอิสระในการศึกษาพื้นที่หรือท้องถิ่นหนึ่งและอภิปรายผลการศึกษา โดยไม่จำเป็นต้องอ้างอิงกับอัตลักษณ์ความเป็นล้านนา นอกจากนี้ การทำความเข้าใจกับการกำหนดรู้พื้นที่รูปแบบอื่น ๆ ย่อมเปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาได้ทำความเข้าใจโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมจากมุมมองของคนในท้องถิ่นหรือบุคคลใน ประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ ในบางครั้งเราจึงอาจเลือกที่จะ **สมมุติว่าไม่มีล้านนา** เพื่อนำไปสู่ กรอบความคิดใหม่ ๆ ที่มีความน่าสนใจและถูกต้องสมบูรณ์มากกว่ากรอบของล้านนาก็ได้ เช่นกัน

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

- “กฎข้อบังคับ เรื่องเปลี่ยนแปลงชื่อมณฑล 4 มณฑล.” *ราชกิจจานุเบกษา* 17 (2444): 620.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58/33 เรื่องพระยาศรีสหเทพออกไปจัดราชการทางมณฑล ตะวันตกเฉียงเหนือและมีพระราชบัญญัติอากรที่ดินด้วย (30 มกราคม - 30 มิถุนายน พ.ศ. 2443).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดราชการ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง (พฤษภาคม พ.ศ. 2427).
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58/121 เรื่องพระยาทรงคิดจัดราชการเมืองเชียงใหม่ (25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2438 - 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2439)

หนังสือและบทความในหนังสือ

- ไกรศรี นิมมานเหมินท์. “ความรู้พื้นฐานด้านลานนาคดี: ศาสนาและวัฒนธรรม.” ใน *ลานนาปริทัศน์*, 54-63. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ, 2525.
- ดวงจันทร์ เจริญเมือง, บก. *เชียงใหม่ในกระแสความเปลี่ยนแปลง*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2535.
- ธนศวร์ เจริญเมือง. *คนเมือง: ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่*, พ.ศ. 2317-2552. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- ธนศวร์ เจริญเมือง. *ฉันทักตันชะยอม: ต้นไม้กับสิ่งแวดล้อมเมือง*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2538.
- ธนศวร์ เจริญเมือง. *มาจากล้านนา: รวมบทความเกี่ยวกับปรากฏการณ์และสาระของสังคมภาคเหนือ*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.
- ธนศวร์ เจริญเมือง. *Lannaissance: 120 ปี การต่อสู้ของท้องถิ่นในรัฐรวมศูนย์ (พ.ศ. 2442-2562)*. เชียงใหม่: ดารารวรรณการพิมพ์, 2563.
- เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว. *เปิดแผนที่ล้านนา*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: มติชน, 2560.
- ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรารังค์วัฒนากุล. *ลานนาไทยคดี*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521.
- ประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค), พระยา. *พงศาวดารโยนก*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2515.

- มณี พยอมยงค์. *ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย*. เชียงใหม่: คนเมืองการพิมพ์, 2513.
- รังสรรค์ จันต๊ะ. *บ้าน โหล่ง และเมือง: เขตความสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนตอนบน*. เชียงใหม่: ธารปัญญา, 2552.
- รัตนพร เศรษฐกุล. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2552.
- ราม วัชรประดิษฐ์. “พงศาวดารโยนก: งานนิพนธ์โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยชิ้นแรก.” ใน *รวมบทความทางวิชาการ เนื่องในงานมุขิตาจิตเกษียณอายุราชการของรองศาสตราจารย์ สุรีย์ พงศ์จันทร์. พิษณุโลก: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 2549.
- วิเคราะห์โครงการวางแผนพัฒนาเมืองเชียงใหม่: *รวมบทความทางวิชาการ*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาปัญหาเมืองเชียงใหม่, 2534.
- สงวน โชติสุขรัตน์. *ไทยยวน-คนเมือง*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2516.
- สร้อยดี อ่องสกุล. *ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์, 2561.
- สุเทพ สุนทรเกสัช, บก. *สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย: รวมผลงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในภาคเหนือของประเทศไทย*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2513.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “ความรู้พื้นฐานทางล้านนาคดี: ประวัติศาสตร์.” ใน *รายงานการสัมมนาวิชาการวรรณกรรมล้านนา เล่ม 1*. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- Cohn, Bernard S. *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage eBooks, 2012.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford, UK: Blackwell, 1991.
- Thongchai Winichakul. *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1994.
- Wolters, O. W. *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1982.

บทความวารสาร

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์. “เชียงใหม่: ปัญหาเอกราชในภาคเหนือ.” *จดหมายเหตุสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 11, ฉ. 2 (2535): 18-26.

โตม ไกรปกรณ์. “กำเนิด ‘ภูมิภายา’ และพื้นที่สมัยใหม่ของล้านนา.” *หน้าจั่ว* 11 (2557): 18-33.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทย.” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 11, ฉ. 1 (2531): 104-21.

เนื่ออ่อน ขรวิทองเขียว. “ทัศนคติชนชั้นนำสยามต่อชาว ‘ลาว’ ล้านนา-ล้านช้าง มองเป็นพวกเกียจคร้าน-หัวอ่อน-ล่าหลัง?” *ศิลปวัฒนธรรม*, 2556.

บุหลง ศรีกนก. “การพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับชื่อทางประวัติศาสตร์ ‘ลานนาไทย - ล้านนาไทย’.” *วารสารศิลปากร* 32, ฉ. 2 (2531): 49-52.

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัญญ์. “การผลิต ‘พื้นที่แบบอาณานิคม’ ในมณฑลพายัพด้วยความรู้ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของสยาม.” *วารสารการบริหารท้องถิ่น* 10, ฉ. 3 (2560): 106-23.

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัญญ์. “ล้านนาที่เพิ่งสร้างประวัติศาสตร์สังคมของดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบน (พ.ศ. 2475 - 2557).” *วารสารไทยคดีศึกษา* 17, ฉ. 2 (2563): 109-44.

สมโชติ อ่องสกุล. “ความเป็นมาของคำว่า ‘ล้านนา-ลานนา’ ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย.” *แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี* 20, ฉ. 2 (2530): 1-19.

Croxton, Derek. “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty.” *The International History Review* 21, no. 3 (1999): 569.

Iijima, Akiko. “Phongsawadan Yonok: The Modern Siamese Historiography.” *13th IAHA Conference*, Sophia University, Tokyo, 1994.

Nittayaporn Prompanya. “Phongsawadan Yonok: The Creation of a Modern Northern Thai Chronicle.” *Journal of Liberal Arts, Thammasat University* 19, no. 2 (December 28, 2019): 22-52.

วิทยานิพนธ์

ชัยพงษ์ สำเนียง. “พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ.2445-2549.” *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.*

- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. “รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417-2476.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- บริพัตร อินปาตะ. “การฟื้นฟูรัฐน่านสมัยราชวงศ์หลวงดีน พ.ศ. 2329-2442.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.
- พรพรรณ จงวัฒนา. “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุ
ให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445).” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517.
- พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่. “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2427-2436.”
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518.
- รัตนาพร เศรษฐกุล. “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2416-2480.”
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- วรภรณ์ เรืองศรี. “การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาก่อนการ
สถาปนาระบบเทศาภิบาล.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2550.
- วัลลภา เครือเทียนทอง. “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2519.
- สมศักดิ์ ลือราช. “ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453).” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ, 2529.
- สร้อยดี ประยูรเสถียร. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436-2476.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับ
โบราณในภาคเหนือ.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2520.
- Reeder, Matthew Thomas. “Categorical Kingdoms: Innovations in Ethnic Labeling and
Visions of Communal States in Early Modern Siam.” PhD Diss., Cornell
University, 2019.
- Somkiat Wanthana. “The Politics of Modern Thai Historiography.” PhD Diss., Monash
University, 1986.